روښانې لیکنې

لیکوال

حبیب الله رفیع

ارزانې پښتو ادبي ټولنه خوږیشکي (نوبهار)

۱۹۸۹ع

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ارزاني پښتو ادبي ټولنې خویشکی د مطبوعاتو سلسله (٦)

روښانې لیکې

لیکوال

حبیب الله رفیع

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خویشکی (نوښار)

۱۹۸۹ع

(c) ketabton.com: The Digital Library

دکتاب نوم: روښاني ليکني

دليکوال نوم: حبيب الله رفيع

دکاتب نوم: سيد محي الدين هاشمي

دخپريدو کال: ۱۹۸۷ع

دپريس نوم: جدون پريس پښور

دچاپ شمېر:

بيه: ۱۵/- روپۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترون

د پښتو د تاند شاعر، تپاند لیکوال

او

د ارزانی خوېشکي د ادبي میراث پالونکی

ګران

عبدالله جان عابد خوېشکي

په

نوم

«ح - رفیع»

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

سرلیک	مخ
	۱
[۱] د روښانې لیکنې موخه او هدف	۲
[۲] د روښاني لیکنې ارزښت او خصوصیت	٤
[۳] د روښانې لیکنې نایابي او کمیابي	۸
[٤] د روښانې لیکنې پېژندګلوي	۱۰
(۱) د روښان خپلې لیکنې او آثار	۱۱
۱- پښتو رسم الخط	۱۲
۲- صراط التوحید	۱٤
۳- مقصود المؤمنین	۱٦
٤- فخر الطالبین	۱۷
۵- خیر البیان	۱۸
٦- حالنامه	۲۱
۷- د روښان یو نوموړی تألیف	۲۳
۸- مکتوبات	۲٤
۹- واجیدی شلوک	۲۵

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ
۱۰- د روښانا شعرونه	۲۶
۱۱- سرودونه	۲۸
۱۲- فرحت المجتبیٰ	۲۹
(۵) - خورپا ن (؟)	۳۰
(۲) روښان تړوله لیکني	۳۱
۱۳- رساله غوثیه	۳۱
(۳) د روښان د پیروانو لیکنې	۳۳
(۱) ارزانی	۳۳
۱٤- د ارزانی د پښتو دیوان	۳۵
۱۵- د ارزانی بې نومه مجموعه	۳۸
۱٦- دحضرت رسول خوب	۳۹
۱۷- د ارزانی نثر	٤۰
۱۸- چهار رما	٤۱
۱۹-۲۰-۲۱- د ارزانی عربي، فارسی او هندی شعرونه	٤۲
۲۲- د ارزانی مکتوبات	٤۳
(۲) ملاعمر	٤٤
۲۳- د ملاعمر شعرونه	٤۵
(۳) علی محمد	٤۵
۲٤- د علی محمد شعرونه	٤٦
(٤) میرزاخان انصاری	٤۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرلیک	مخ

۲۵- د میرزا خان انصاري دیوان	٤٧
(۵) دولت لواڼی	٤٩
۲٦- د دولت دیوان	٤٩
(٦) علی محمد مخلص	۵۰
۲۷- حالنامه	۵۱
۲۸- د علي محمد مخلص دیوان	۵۲
۲۹ - رساله	۵۲
(۷) واصل روښاني	۵۳
۳۰- د واصل پښتو دیوان	۵۳
۳۱ - د واصل الفنامې	۵٤
۳۲ - د واصل دري شعرونه	۵٤
(۸) خواجه محمّد روښاني	۵۵
۳۳- د خواجه محمّد شعرونه	۵۵
(۹) کریمداد	۵٦
۳٤- د کریمداد پښتو شعرونه	۵۷
۳۵- د کریمداد پارسي شعرونه	۵۷
(۱۰) قادر داد روښانی	۵۸
۳٦- د قادر داد شعرونه	۵۸
(۱۱) اورکزی	۵۹
۳۷- د اورکزی شعرونه	٦۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

افتتاحیه

دا ارزاني پښتو ادبي ټولنې خوېشکي په منشور کې دا خبره هم لیکلې شوې ده چې ټولنه به دا کوشش کوي چې تر خپله وسه د پښتو د بډلمنه کې د هر قسمه ادبي، تاریخي، تحقیقي، مذهبي، عصري او ساینسي علوم او فنون راځایوي، او د دې لړکې به د ټولنې د ملګرو نه علاوه بهر د پښتنو عالمانو او ادیبانو د علمي استعداد نه پوره پوره فائده اوچتوي.

دا ارزاني پښتو ادبي ټولنې د پاره دا ډېره د فخر او ناز خبره ده چې د دې لړکې موږ د ټولو نه اول د برې او کوزې پښتونخوا د پښتو ژبې د یوه ژلمي، ژبپوهنې، معتمد، مایه ناز او قدرناک ورځپوال ښاغلي حبیب الله رفیع ورډګ یوه رساله «روښاني لیکنې» کومه چې هغوی په افغانستان کې د بایزید انصاري د یاد په لړکې په یو نړیوال سیمینار کې وړاندې کړې وه، خپره وو.

د دې لړې ارزاني پښتو ادبي ټولنه د حبیب الله رفیع صیب نه د دې پېرزوینې ډېره ډېره منته کوي او امید لري چې د پښتو ژبې او ادب نور عالمان او محققین به د رفیع صیب په تقلید کې زموږ سره د حوصله افزایۍ وکړي.

موږ د پښتو ژبې او ادب د مینانو او لوستونکو نه هم دا توقع لرو چې هغوی به زموږ دې کار او رسالې ته په درنه سترګه وګوري او مخ په وړاندې د تلو همت به راکړي.

والسلام

پرویز مهجور خوېشکي

صدر

ارزاني پښتو ادبي ټولنه خوېشکي ۲۳ اکتوبر سنه ۱۹۸۶ء

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

روښان پیر (۹۳۱-۹۸۳هـق) په خپل دیني، ملي او سیاسي غورځنګ کې ډېر زړور او سرتېري ملګري درلودل چې له دوی څخه ارزاني روښاني تر بایزید راوروسته د دې ډلې دوهم مشر ؤ او د روښاني تصوف په بشپړتابه او روښانتابه کې یې پاخه او ښورونکي ګامونه اوچت کړي دي.

ارزاني روښاني د پښتو ادب د موجودو تحریري اسنادو په رڼا کې د دې ویاړ هم لري چې د ده دیوان د پښتو لومړنی لاس ته راغلی بشپړ دیوان دی او له ده نه دا سلسله راپیلېږي.

نن د خوښکو درنو ادبي ملګرو ته مبارکي ورکوم چې د پښتونخوا د دې لوی روحاني، سیاسي او ادبي شخصیت-

د نامه د ژوندي کولو له پاره يې د ده په نوم ادبي ټولنه جوړه کړې او په غونډو، مېلو او نورو ادبي هلو ځلو سربېره د دې ټولنې له خوا ادبي کتابونه او د کلاسيک او نوي ادب مجموعې او تذکرې هم خپروي. زه دوی ته په دې هم مبارکی ورکوم چې د «ارزانی خوشکی» په ياد د يوې ښېړن غونډې (سيمينار) تابيا هم لري او په دې سلسله کې کتابونه هم خپروي.

دولس کاله وړاندې د آزاد افغانستان په مرکز کابل کې د بايزيد روښان او روښانيانو په باره کې يو لوی نړيوال (عالمی) کنفرانس جوړ شوی ؤ، له نېکه مرغه ما هم په دې سيمينار کې علمي غړيتوب درلود او د «روښاني ليکنې» تر عنوان لاندې مې علمي رساله ورته ليکلې وه، چې په کنفرانس کې واوروله شوه، دفاع ترې وشوه او بيا لومړی د «آريانا» په تاريخي مجله کې او ورپسې په هغه کتاب کې چې د «روښان ياد» په نامه ؤ او د ترتيب او اهتمام او انتخاب يې زما په غاړه ؤ، خپره شوه، مونږ تصميم درلود چې د سيمينار ټولې مقالې بېلې بېلې په کتابي بڼه هم خپرې کړو، نو ځکه مو په کتاب سربېره د مقالې د بېلو بېلو جزوو په بڼه هم چاپ کړې، خو د ناوړه حالاتو له امله هماغلته په مطبعه کې پاتې شوې او نشر نه شوې.

تقدير داسې تېره کړې وه چې زما د دې مقالې خانګړي خپرول د ارزانی خوشکي ادبي ټولنې له خوا تر سره شي، هداوو-

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې دوی له مانه داړن اني خوږشكې د سمينار له پاره رساله وغوښته او ما هم د دې متل په مصداق چې: «تيار ديارهٔ دروښناني ليكنې رساله ورته وړاندې كړه.

ما دا رساله داسې وخت ليكلې چې د روښنانيانو ډېر آثار لا په لاس كې نه وو، نوځكه مې اوس بيانو ی منظر پېرې وكړ او په دې برخه كې نوي مو ندل شوي مواد مې پرې ور زيات كړل خو له دې ټولو سره سره بيا هم اعتراف كوم چې زما دا كار لا نيمگړی دی، اما په دې چې په دې لاره كې لومړی قدم دی زړه ډاډه كوم او په همدې ډاډ يې د درنو لوستونكو مخې ته ږدم، د تېر وتنو بخښنه غواړم او د اړن اني خوږشكې ادبي ټولنې ته يې د «برگ سبز تحفهٔ درويش» په بڼا وړاندې كوم، څو يې تاسو درنو لوستونكو او علاقمندانو ته ورسوي.

په مينه

ح - رفيع

پيښور، كوز تاكال

۱۰ / ۷ / ۱۳۶۵ ش / ۱۹۸۶ ع / ۱۰ / ۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

په دې کوچنۍ اثر کې موږ تاسې ته د روښاني ادبي مکتب-
هغه آثار په لنډ ډول درپېژنو چې تر اوسه پاتې، پېژندل
شوي او زموږ لاسونو ته رارسېدلي دي.

داسې ښکاري چې د زمان توندو بادونو د دې ادبي-
ګلزار ډېر تاند ګلونه شو په شو کړي او له بې رحمه
سیلیو سره وړي دي او یا یې هم د ورکې غېږې ته
سپارلي چې د لټون انتظار باسي.

موږ دا هم غنیمت ګڼو او په لنډ ډول تاسو
درانه لوستونکي ورسره اشنا کوو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۱]

د روښاني ليکنو موخه او هدف

په دې خبره ټول مؤرخين يوه خوله دي چې د روښانيانو د مبارزې موخه او هدف د پښتنو ملي خپلواکي او ملي حاکميت ترلاسه کول او د دې مېړني ملت له غاړې نه د استعمار د ژغ لرې کول وو، خو د دې سياسي ډګر په څنګ کې د دوی د ادب او عرفان په ډګر کې هم سرلاري وو او د کار ابتکار يې په لاس کې و، د دوی سربېره پر دې چې د تصوف تر ورېښته نرۍ مسائل څېړلي په خپلو ليکنو کې يې خپله ملي موخه او هدف هم تعقيب کړی دی او پښتانه يې دې ته هڅولي چې يو ملي حکومت او مرکز ولري.

پير روښان داسې وخت په نړۍ کې سترګې وغړولې چې په هند کې د پښتنو لوديانو ټولواکي نه منځه تللې وه او د بابر له خوا چې د ډيلي پر تخت ناست و پښتانه له هند نه ايستل کېدل او په دې لړ کې د ده کورنۍ هم له ده سره چې کوچنی ماشوم و ـــ

(c) ketabton.com: The Digital Library

«کامي ګرام» ته راغله (۱).

همدارنګه چې بايزيد روښان ولیدل چې ګورګاني حاکمانو بېړه ورځ پښتنه مېړمن ونيوله او د دې وینبتان یې د ژړندې له پله سره وتړل، چې ژړنده به څرخېده نو دا به هم ورسره چورلېده (۲). دې پېښې هم د بایزید پښتني احساسات راوپارول او د دې ظلم او تېري په مقابل کې یې له قیام ته ملا وتړله لېده نو همداوچې لاس په کار شو او د ژوند تر پایه پورې یې په مېړانه له دښمنو سره مبارزه او مقابله وکړه.

روښانیانو سربېره پر دې چې له دښمنو سره د ټکر جګړې وکړل، د دوی په ليکنو کې هم دا هدف تعقيب شوی چې په پټو روښاني لیکنو کې ځای په ځای دا هدف کله په صراحت او وانه څوله او کله بیا د رمز او اشارې په ژبه لیدل کېږي. د دوی دا فکر له دې نه هم ښه څرګندېږي چې په نېږاه کې یې د خپل ملي نهضت له پاره مرکز وټاکه، مالیه یې واخیسته او د روښانیانو خپل نامه سکه هم ووهله (۳).

---

(۱) حالنامه د بېلو-بېلو اخځونو له خولې.

(۲): معارف، ۱۹ ټوک، ۴۳۵ مخ، د پښتو ادبیاتو تاریخ له خولې.

(۳): مخزن، قلمي نسخه، ۱۱۴۲ هـ ق کال.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۲]

د روښاني ليکنوال ځښت او خصوصيت

د روښاني ليکنوال ځښت له دې نه اټکلولای شو چې د دې ليکنو په وسيله په پښتو ادبياتو کې نوې نوې ټېڼې کېښودې شوې او د ادب هم د بڼې او فورم او هم د موضوع او محتوی له پلوه په نويو لارو روان شو.

د بڼې له پلوه دا دي چې د په لاس کې معلوماتو له مخې:

- د خيرالبيان په وسيله لومړی ځل د پښتو د مسجع نثر بنسټ کېښودل شو.
- ارزاني روښاني لومړی ځل په پښتو کې يو بشپړ ديوان سپر ښود.
- دولت لواڼي روښاني او لومړی ځل په پښتو کې رکني عروض تطبيق کړل (۱).

---

(۱) د تفصيل له پاره وګورئ: د دولت ديوان، سريزه د استاد پوهاند عبدالشکور رشاد ليکنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- روښانې شاعرانو لومړی ځل په پښتو کې الفنامې پیل کړې،
- دوی لومړی ځل په پښتو کې د یو خاص ډول صوفیانه بدلوله پاره یوه خاصه بڼه او سبک وټاکه(۱) او داسې نور...

همدارنګه موضوع او محتوی له پلوه د دوی په آثارو کې په اسلامي تصوف نوې زیاتونې وشوې او دوی تصوف ته د :

- شریعت ،
- طریقت ،
- حقیقت ،
- معرفت ،
- قربت ،
- وصلت ،
- وحدت او
- سکونت .

اته پوړې وټاکلې چې ټول په یوه خوله په دې لاره روان شول او پخپلو لیکنو کې یې د تصوف داپوړې ونغښتلې او وڅیړلې .

د دوی ادبي قدرت دومره زیات و چې مخالفینو یې هم له لیاقت او قدرت نه سترګې نشوې پټولای او اخوند درویزه چې د دوی لوی مخالف دی او د ګورګاني سلطنت په لمسه یې په دوی د کفر ټاپې لګولې دي، هم د دوی په علمیت او ادبي قدرت

---

(۱) : د تفصیل له پاره وګورئ : ادبي ستوري ، د لیکوال تالیف ، ۱ - ۱۷ مخونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

معرف دی او پخپلو آثارو کې یې ځای په ځای د دوی د لیاقت یادونه کوي.

اخوند درویزه د بایزید روښان په باب کله چې په کابل کې بندي ؤ وايي:

«اما این ... صفت چون عالم بوده چندان مکر و تلبیس نموده که سایر اعمال شریعت را پیشه گرفته ... » (۱).

په مخزن کې وايي:

«بایزید ډېر په عقل پوره ؤ، د دنیا عقل یې ډېر ؤ، - هوښیاري او څیرکي یې ډېره نه ده وه ...» (۲).

«دا تاریک یو حکمتي ؤ، کل دفتر د شریعت یې پخپل لاس کړه» (۳).

همداراز د ارزاني په باب وايي:

«... و ارزاني چون شاعر تیز فهم و فصیح زبان بود در انواع ضلالت و بدعت شعر افغاني و فارسی و هندی و عربی بیان کرده ... » (۴).

د روښانیانو ادبي متره (قدرت) له دې نه هم معلومولای شو چې درویزیان سره له دې چې د دوی کلک مخالفین وو، مجبور وو چې د دوی لاره ونیسي، درویزه مخزن د دوی د آثارو په

---

(۱): تذکرة الابرار والاشرار، ادارهٔ اشاعت سرحد، ۱۵۳ مخ.

(۲)، (۳): مخزن قلمی نسخه، په ۱۱۴۲ ه کال کې د عبدالغنی کاسي لیک، د لیکوال د کتابتون.

(۴) تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیروی او رقابت په مسجع نثر ولیکه او حتی اعتراف یې وکړ چې:

«... و آن ... بزبان افغانی شعر میگفت و سب شرایع (؟) و علم و علماء میکرد و شعرهای لایعنی به افغانان می نمود پس این فقیر برخلاف او شعر افغانی آغاز کرد ...» (۱)

او هم یې دده د فارسي آثار ولکه صراط التوحید، حالنامې او نورو په مقابل کې تذکرة الابرار و الاشرار، ارشاد الطالبین او نور ولیکل او هم دده پیروانو د ارزانی، مخلص، میرزا، دولت او نورو روښانی شاعرانو د الفنامو په شان الفنامې وکښلې.

د روښانی لیکنو اهمیت د ژبې او ویي (لغاتو) له پلوه هم ډېر زیات دی، ځکه د دوی په آثارو کې د پښتو ډېر داسې سوچه او په زړه پورې ویي (لغات) راغلي چې اوس له ژبې نه وتلي او ورک شوي دي، حتی که یوازې د روښانی آثارو له ویيو نه قاموس ترتیب شي یو لوی قاموس کېږي.

---

(۱): مخزن (سرینه) قلمی نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

[۳]

د روښاني ليکونايا وي او کمياب

له تاريخي سندونو څخه دا هم ښکاري چې روښانيان ډېره لويه ډله وه او د دې ډلې نيات عالمان او پوهان ليکوالان او مؤلفين وو خو د دوی ليکنې ډېرې لږې لاس ته را رسېدلي او حتی په خپله د روښان د ليکنو په لړ کې چې په تاريخي سندونو کې ياد دې شوي، داسې ليکنې شته چې يوازې نوم يې پاتي دی او نوره يې پته نشته او هم دا ارزاني ډېرې ليکنې تر اوسه ورکې دي او يوازې په نامه يې پېژنو.

د دې علت هم دا دی چې د روښانيانو له دې کبله چې د روښانيانو د منطق په مقابل کې يې منطقي قوت نه درلود او هم په روښاني ليکنو کې د دښمنانو له خوا ډېرې لګول شوي تورونه نه موندل کېدل نو يوازېنۍ چاره يې دا ليدله چې د دوی آثار محوه کړي او له منځه يې يوسي، په خپله د دښمنانو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې باب حکم کړی و :

« ... اما غرض از توضیح قصهٔ او(روښان) انکه رساله‌ها وتصنیفهائیکه ازین ملحد مانده باشد اگر بدست اهل سنت - وجماعت در افتد باید که به آتش بسوزند(بسوزانند)وبدان معتقد نشوند ... » (۱)

داځه چې اوس پاتې دي هم، له دې کبله چې روښانیان دد ښمن دې حربې ته متوجه وو اوخصوصاً د روښان د لیکنو یې زیاته ساتنه کوله، لکه «حالنامه» چې د«خیرالبیان» د ساتنې په باب لیکي :

« د میا روښان زوی شیخ عمر په یوه جنګ کې یواز ې - د دې له پاره تال و چې د خیرالبیان نسخه یوځای ځنې پاتې شوې وه، ځکه لښکریې معطل کې او تر هغې له هغه ځایه ونه خوځېده، څو چې کتاب نه و ور ته راسېدلی »(۲). او هم دیوې جګړې په برخه کې د «مقصودالمؤمنین» د ساتنې حال داسې لیکي :

« په دې وخت کې دښمن بیا حمله وکړه، جلال الدین د بایزید کشر زوی چې و رسره مقصودالمؤمنین و ځان اباسین ته - وغورځاوه ... » (۳).

داو د روښاني لیکنو دنا یاوتیا علت او دا و د روښاني آثارو دپاتې کېدو اعجاز !

---

(۱) : مخزن ، قلمی نسخه .   (۲) حالنامه، ۲۹۸ پاڼه (پښتو مجله، پښتو اکېډیمی، دوهم کال، څلورمه ګڼه، له اردو انسایکلوپیډیا آف اسلام څخه د ډاکتر محمد شفیع لاهوري د مقالې پښتو ژباړه.
(۳) : حالنامه ، (روښانیان یا د مخلو تاریکیان ، عبدالاکبرخان اکبر) .

(c) ketabton.com: The Digital Library

[٤]

د روښانې لیکنو پېژندګلوي

په دې لیکنه د روښانې لیکنو پېژندګلوي سره څلور سر لیکونو لاندې وړاندې کیږي:

(۱) : د بایزید روښان خپلې لیکنې او آثار.

(۲) : روښان ډوله لیکنې.

(۳) : د روښان د پیروانو لیکنې.

(٤) : روښاني ډوله لیکنې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱)

د بایزید روښان خپلې لیکنې او آثار

بایزید روښان څرنګه چې د سیاست د ډګر کړندی و په ادب او عرفان کې یې هم روښانه ونډه تېره کړې وه او په خپل نازکاره ژوندکې یې ډېرې لیکنې کړې چې ځینې یې پاتې او ځینې یې د زمانې سیلیو وړې وړې دي، ښې ښکاري ښيي چې د ده لیکنې دې له دې نه هم زیاتې وې چې اوس یې یا متن په لاس کې دی او یا یې نوم نمونې غوږونو ته رارسېدلی دی. په نورو قرینو سربېره اخوند درویزه خوشحال د ده د ډېرو رسالو اطلاع ورکړې ده :

. «این ماجد در باب طلب پیر رساله‌ها نوشت ...»(۱)

---

(۱) مخزن، قلمي نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"... ورسایل بسیار درباب الحاد تالیف نموده ...."(۱)
همدا راز د خپلو نورو ملحدو نو له سبکونو نه همغسې چې د ده د پیر پیر لیکنې کړې او د خپل مسلک د تبلیغ له پاره یې هرې خواته استولی دي ، د ده په ځاو رو ځ بو لیکنې کولای شوې او په پښتو یې شعر وایه ، تر او سه یې چې کومې لیکنې معلومې دي ، هغه دا دي :

۱- پښتو رسم الخط :

دولت لواڼي د خپل د یوان په یو بیت کې و یلي دي :

افغاني لفظ مشکل ؤ لوست کو ښن نه شه
ورته وښو کننده د یا رلس حــرفـونه

دا بیت ښکاروي چې پیر روښان د پښتو غږونو له پاره ځانګړي توري ایښي او ټاکلي دي ، سره له دې چې په ځانګړې ډول د روښان د لیکوالو د کومه رساله لاس ته نه ده راغلې خو د خیرالبیان (تفصیل یې وروسته راځي) د ورکې نسخې په تر لاسه کید لو سره څرګند ه شوه چې د دې نسخې د سر څو رلس مخونه د لیکوالو د په باب دي ، چې ښايي همدا به دا رساله وي ، خو په دې رساله کې د ټولو غږونو راغلي توري -

(۱) : مخزن ، قلمي نسخه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دیان لسو نه زیات او د پښتو ځانګړي توري له دیارلسو نه کم دي.

د خیر البیان د نسخې په لمړنیو څورلسو پاڼو کې په مجموعي توګه عام توري چې: (ا، ب، پ، ت، ټ، ج، چ، ځ، خ، د، ډ، ډ (ټ دال لاندې ټکی چې داوسنۍ «ځ» غږ یې ښود)، ذ، ډ (د دال په منځ کې ټکی چې داوسنۍ «ن» غږ یې ښود)، ر، ړ، ز، ژ (چې داوسنۍ ژې (ژ) غږ یې ورکاوه) پس (سین ته یې دلاندې درې ټکي ورکړي) ش، ښ، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ف، ق، ک، ګ (د کاف سرته یې کږه ورکړې او بل توری یې هم «ګ» لیکلی چې د توپیر دلیل یې نشته) ل، م، ن، ڼ، و، هـ، لا، ی» دي. راغلي او د پښتو د خاصو غږونو توري یې د «چېګړ» په کمون د وولسو توري دي او که هغه مکرر نا پېژندل شوی «ګ» چې توپیر یې نه ښکاري پکې وشمېرو، نو بیا د دولت له خوا یاد شوي دیارلس حرفونه پوره کېدای شي. (۱)

(۱): وګوري: د خیر البیان د عکسي چاپ لومړنۍ مخونه، ۱۳۵۳ هـ ش.
د اسې ښ ښيي چې د خیر البیان دوهم «ګ»، د اورمړي ژبې د یو ځانګړي غږ (صوت) له پاره وضع شوی چې په دې حساب د دولت دیارلس حرفونه یا دوول په ځای دي. (د تفصیل له پاره وګوري: زنځیرې د خوشال بابا، د لیکوڼکی تحقیق، پښتو اکیډیمي، پېښور، ۱۹۸۵ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښتو د ځانګړو غږونو دا ډول توري په ټولو روښاني لیکنو کې راغلي او کومې قلمي روښاني نسخې چې لاس ته راغلي لکه خیرالبیان، دارناني، دولت، میرزاخان او نورو دیوانونه او هغه روښاني نسخه چې د ارواښاد دوست محمد بړېڅ له کتابتون نه تر لاسه شوې، ټول په همدې لیک دود دي.

۲- صراط التوحید:

صراط التوحید د بایزید روښان بل اثر دی چې په ۹۷۸ هـ ق کال یې په عربي او فارسي لیکلی او د خلیفه دولت په لاس یې اکبر بادشاه ته لېږلی و، څو دی د خپلو مریدانو په حلقه کې شامل کړي، اکبر د دې کتاب په لیدو او لوستلو خوښ شوی و (۱)

د دې کتاب یوه نسخه د پېښور د عجایب کور مهتمم ښاغلي عبدالشکور د پېښور د بالاماڼي د فضل صمداني له کتابتون څخه تر لاسه کړې او په ۱۹۵۲ ع کال یې په ۱۱۶ مخونو کې خپره کړې ده.

---

(۱) حالنامه: خیرالبیان، د مولانا قاسمي سریزه، ۴۸ مخ. د پښتو ادبیاتو تاریخ (دوهم ټوک) د استاد حبیبي، ۲۶۴ مخ. ورکه خزانه (دوهم ټوک) د همیش خلیل، ۱۹ مخ. روښانیان د مغلو لو تاریکیان، د عبدالاکبر خان اکبر، ۹۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څرنګه چې دکتاب لومړی اته مخونه نشته ، نو څرګنده نه ده چې په دې کتاب کې اکبر پادشاه ته خطاب شوی او که نه؟ او که شوی په څه ډول؟ دا پوښتنه هغه وخت حل کېدی شي چې د دې کتاب کومه بله نسخه تر لاسه شي .

دکتاب په لومړیو پنځه دېرش مخونو کې یې خپلې ځوندپېښې په فارسي لیکلی او په پاتې کتاب کې یې یوه موضوع هم په عربي او هم په فارسي راوړې ده، دځان پېژند ګلوي نه وروسته پاچاپانو ته درې لارښوونې لیکي ، وروسته په لومړي باب کې د شریعت، په دوهم باب کې د طریقت، په دریم باب کې د حقیقت ، په څلورم باب کې د معرفت او په پنځم باب کې د سکونت خبرې کوي .

استاد حبیبي د صراط التوحید عربي او فارسي دواړه کمزورې ګڼي او وایي چې دی کوښښ کوي چې خپل مقاصد په آیاتو ، احادیثو او عربي مقولو ثابت کړي، مګر هغه احادیث چې دی په دې رساله کې رانقلوي اکثر یې د علم او فن له مخې صحیح او ثقه احادیث نه دي او ډېر لږ منقولات یې سم څرګندیږي (۱) .

---

(۱) : د پښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک، ۲۶۴ - ۲۶۵ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳- مقصود المؤمنین:

مقصود المؤمنین د بایزید روښان بل اثر دی چې په عربي ژبه لیکلی او کومه نسخه چې یې دارو استاد ډاکتر محمد شفیع خویشکي لاهوري سره وه په هغې کې ترکیبونه لاندې فارسي ژباړه هم شته، بله نسخه یې د حیدرآباد دکن په آصفیه کتابتون کې خوندي ده، او بله نیمګړې نسخه یې په غزني کې لاس ته شوه چې ځای پر ځای ترکیبونو لاندې په فارسي ترجمې بر سېره پښتو ترجمه هم لري. د دې اثر انتقادي متن ډاکتر میرولي مسعود له مفصلې عربي مقدمې او تشریحاتو سره له اسلام آباد څخه خپور کړی دی. دا اثر بایزید روښان د روښاني ردې او مسلک په برخه کې د خپل مشر زوی شیخ عمر، په غوښتنه لیکلی چې ځای په ځای یې د «ولدی العزیز» په نوم خطاب ورته کړی دی. دا نسخه په ۱۲۲۴ هـ ق کال د وهمې خور په خوږ لسمه نېټه خطاطي شوې او د آصفیه د کتابتون نسخه له دې نسخې نه دوه کاله وروسته کښل شوې ده (۱).

د اکتاب د قول یو ویشت[۲۱] بابونه لري چې سر لیکونه یې:

(۱) وعظ او نصیحت (۲) عقل، (۳) ایمان (۴) خوف (۵) رجا –

---

(۱) پښتو (د پښتو اکېډیمۍ مجله) د هم کال، څلورمه ګڼه، د مرحوم ډاکتر شفیع لاهوري مقاله د فارسي ژباړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۹) نفس ، (۷) شیطان ، (۸) قلب ، (۹) روح ، (۱۰) دنیا، (۱۱) آخرت (۱۲) توکل، (۱۳) اوقناعت (۱۴) توبه اوله، نه ټ (۲۱) باب پوري اته مقامات دی (۱)

ددې کتاب د لاهور خطي نسخه (۹۵) پاڼې لري ، لیکلې نستعلیق دی ، عربي متن يې په تور سیاهي او فارسي ژباړه يې په سره رنګ لیکل شوې ده . (۲)

٤- فخر الطالبین :

فخر الطالبین د بایزید روښان یو بل اثر دی چې د وخت پاچاهانو او حاکمانو ته يې د خپل تبلیغ او تلقین د نورو لیکنو او رسالو په لړ کې د خپل خلیفه، یوسف په لاس د هغې وخت د بدخشان حاکم میرزا سلیمان ته استولې دی.

ددې اثر یا دونه په « حالنامه » کې شوې خو نسخې يې په لاس کې نشته او نه څرګنده ده چې دا کتاب په کومه ژبه وو (۳).

---

(۱) خیر البیان، سریزه ، ۴۹ مخ . د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

(۲) د پښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک ، ۳۰۰ مخ .

(۳) پښتو مجله، د ډاکتر شفیع مقاله ، د خیر البیان سریزه ، ۴۹ مخ ، د پښتو ادبیاتو تاریخ ، ۳۰۱ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵ - خیر البیان :

د بایزید روښان د پر مهم او ډېر مشهور کتاب خیرالبیان دی او همدا کتاب دی چې د اخوند درویزه په سترګو کې اغزی ؤ، او پرې لیکلي یې وو :

«... چون مردم را بخود معتقد میساخت آنزمان ایشان را خلوت میفرمود و ذکر میداده ....» (۱)

او بیا بل ځای لیکي :

« واین ملحد کتابی را تصنیف کرده و خیر البیان نامیدش....» (۲)

او چې په دې یې هم خوا نه سړېږي نو بیا لیکي :

« وایضًا این ... کتابی را تصنیف کرده، بعضی کلمات او را بزبان عربی بلا ادراك ترکیب و ترتیب جمع آورده و بعضی را بزبان فارسی و بعضی را بزبان افغانی و بعضی را بزبان هندی اما هرکدام ازین کلمات ناموزون و ناموافق افتاده ....» (۳).

په دې یې هم د زړه تاو نه کمېږي او پسې لیکي :

«..... و آنرا خیر البیان نام برده وچون مملو از ... و مشحون از افترا و فساد بوده، فقیر آنرا شر البیان نامید ـ

---

(۱)، (۲) : مخزن، قلمي نسخه

(۳) : تذکره الابرار والاشرار، ۱۴۸ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

و اگر ... البیان تا متد هم مناسب است (۱).

د خیرالبیان نسخې ورکې وې، یوه نسخه یې چې دیو ځل پیدا کېدو نه وروسته بېرته یې پټې وه د لوېدیځ المان د ټیوبنګن په یوه کتابتون کې وموندله شوه او اوس هلته ساتله کیږي، خیرالبیان د دې نسخې د عکس له مخې په ۱۹۶۷ ع د پېښور پښتو اکیډمۍ استنساخ او خپور کړ او عکسي نسخه یې د بایزید روښان د مړینې د څلورسومې کلیزې د نړیوال سمینار په ویاړ زموږ لاسونو ته را ورسېدله، او دریم نیمګړی چاپ یې د کاتب الحروف په سریزه په ۱۹۸۵ ع کال کې ښاغلي قاسم ښوی د پښتو ادبي مرکز سرای نورنګ له اړخه تر سره کړی دی.

د دې کتاب زیات اهمیت په دې کې دی چې دا د پښتو لومړنی بشپړ نثري کتاب دی چې موږ ته را رسېدلی او د نثر او ادب له پلوه خورا ارزښت لري.

د اثر په مسجع نثر لیکل شوی، چې دا نثر د عربي او بیا د فارسي له لارې پښتو ته هم راغلی، او په پښتو کې یې لومړنی موسس بایزید روښان دی او په دې ډول نثر لیکل شوی لومړنی کتاب همدا خیرالبیان دی، د دې ډول نثر اغېز دومره زیات وه چې حتی د روښانیانو مخالفینو هم ځان مجبوراڼه چې په دې ډول نثر لیکنې وکړي او خصوصاً د اخوند درویزه -

---

(۱) خیرالبیان، د پېښور پښتو اکیډمۍ، ۱۳۰ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخزن دخیرالبیان تر سماسم اغیز لاندې لیکل شوی دی.

په خیله بایزید د دغه سبک د خوښولو سبب یوالهامي غږ بولي چې ورته ویل شوه :

«او بایزیده! وکښه خیرالبیان - په هسې الحان، چې يې به لوست سورة الرحمان»(۱). او په همدې توګه يې دکتاب تر پایه پورې د سورة الرحمان «آن، آم» سجعه ساتلې ده او د «هادی ویلي دي رحمت دخدای په ده» د اکلام «عبارت يې د «فبای الاء ربکما تکذبٰن» په اندول په خپل کتاب کې ځای په ځای راوړی دی.

دخیرالبیان ټول مطالب دیني اومذهبي دي او په ایتونو اوحدیثونو متکي، او په دې اثر کې تصوف همه رو ښايي نظره چې اته مقامات لري، څرګند شوي دی.

دکتاب ټول مطالب تر یوسل او دیارلسو (۱۱۳) لویو او وړو سرلیکونو لاندې راغلي دي. دکتاب د قلمي نسخې ټول پاڼې (۱٦۷) دي چې (۳۳۴) مخه کيږي، لیکښې خاص ډول نستعلیق دی، په هرمخ کې يې یوولس کرښې راغلي او دهرمخ د لیکنې سور (۷ ½) او اوږ ده (۱۳ ½) سانتي متره دي (۲).

---

(۱) خیرالبیان.

(۲) د دې کتاب د بشپړې پېژندګلوۍ له پاره وګورئ: داستاد حبیبي د پښتو ادبیاتو تاریخ، دخیرالبیان د پښتو چاپ سریزه، او دکابل عکسي چاپ متن اوسریزې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د « دبستان مذاهب » مؤلف او اخوند درویزه دخیرالبیان په باب لیکلي چې داکتاب بایزید په څلورو ژبو: پښتو، فارسي، عربي او هندي لیکلی خو په یاده شوې نسخه کې یې - یوازې څو مخونه څلورو ژبو وو او نور کتاب هغه شکل نه درلود لکه یاد شوی چې دی، خوله نیکه مرغه په ۱۳۶۲ ش/ ۱۹۸۳ع کال د پښتوخوان محقق سناغلی زلمی هیوادمل هندوستان ته ولاړ او هلته یې د هند د سالارجنګ په موزیم کې د خیرالبیان یوه بشپړه نسخه وموندله چې سرتر پایه په څلورو عربي، فارسي، پښتو او هندي ژبو لیکل شوی او دحجم له پلوه هم دلوړې یادې شوې نسخې دریې چنده ده .

دا نسخه (٤٤٨) پاڼې لري چې هرمخ یې (١٧) کرښې لري او میرزا احمد روښاني په ١٠٧٩ هق کال خطاطي کړې ده. د دې نسخې په خپربدلو سره به چې، د ښاغلي زلمي هیوادمل ترکار لاندې ده ، دخیرالبیان په باب نوې خبرې او انکشافات وشي (٢).

۶- حالنامه :

حالنامه هم د بایزید روښان مشهورکتاب دی، چې بیا وروسته د ده د یوه مرید علي محمد مخلص په وسیله بشپړه شوې ده.

---

(١) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې ، زلمي هیوادمل ۹۰ - ۱۰۰ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې کتاب په اوله برخه کې د بايزيد د ژوند تفصيلي حالات راغلي او په نورو برخو کې يې دده د اولادې او مريدانو حالات ليکل شوي دي.

د دې کتاب يوه نسخه د عليګړه په ختيځ کتابتون کې په (۳۷۰ / ۹۲۰) نومره خوندي ده، او (۵۲۶) مخونه لري، له دې نسخې نه د پنجاب يونيورسټي د کتابتون له پاره هم يوه نسخه نقل شوې ده (۱). او د پښتو اکيډمۍ پېښور په کتابتون کې يې هم يو نقل شته (۲).

په دې اثر کې لويه نيمګړتيا دا ده چې د پېښو کلونه يې په کم ځاى کې نښودل شوي بلکه د نشت په شمېر دي، پېښې هم پر له پسې نه دي، د حالاتو په منځ کې منظوم کلام شروع شي، يوه خبره پر بېر دي بلې ته ورځي (۳). همدا راز په دې اثر کې دا هم يو لوى کمى دى چې د مغلو جګړو تفصيلات نه لري چې دده د خپل ژوند په وروستيو دوو نيمو کلونو کې له مغليانو سره کړي وو (۴).

---

(۱) د پښتو ادبياتو تاريخ، ۲۹۸ مخ، پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د محمد شفيع د مقالې پښتو ژباړه، روښانيان د مغلو تاريخيانو په ليکنو کې، د ورکه خزانه، د هم توک، ۲۰ مخ، د خيرالبيان سريزه ۴۶ - ۴۷ مخونه.

(۲) د پښتو اکيډمۍ د مخطوطاتو فهرست (قلمي) د کاتب الحروف ترتيب او تاليف.

(۳) روښانيان، ۹۵ مخ. پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه، د دکتور محمد شفيع مقاله.

(٤) پښتو مجله، ۲ کال، ٤ ګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷- د روښانيانو نورو کتابونو تاليف:

د کابل د خطي نسخو په کتابتون کې استاد حبيبي يو مجموعه موندلې چې په دې مجموعه کې يوه رساله يقيناً د بايزيد روښان تاليف ده او دا يوه مريد چې همدان نوميږي په (۱۰۴۳ هق) کال کښلې ده.

دا رساله د رسالهٔ غوثيه له نيمګړې نسخې نه وروسته په نيمګړي ډول شروع شوې او يو ځای په واضح ټکو پکې ليکل شوي دي:

«قال بايزيد مسکين: مع الساکن ذکر الله فضيلة و ذکر الله فريضة لا يذکر للانسان شيئ بغير معرفت الاسمه وچون ترا از خدای پرسند، چه جواب ميدهی وچه جواب ميگوئی؟ آن روز دروغ گفتن بکار نيايد و به دروغ نگذری و نجاة نيابی که خدای تعالی به دروغ گويان لعنت گفته است کما قال فنجعل لعنة الله علی الکاذبين...»

دا څرګنده ده چې د روښان د ځينو نورو آثارو څرګندوي.

په عربي او فارسي دي او د ليکوال نوم يې هم د نورو آثارو ته ورته ده او چې په صراحت سره د بايزيد مسکين نوم اخلي دا هم د خير البيان، صراط التوحيد او مقصود المؤمنين سره سم دي او بل دليل دا دی چې دا رساله د اسې ختميږي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

«قال بایزید مسکین ابن عبدالله: راحت روح کان وصف الله وعذابه صفة البشریة، فکل راحة یهلك عن الانسان بخیر وصف الرحمن.

این رساله مختصر کردم تمام عاملان امن یابد جاویدان تمت تمام شد، کار من نظام شد، امیدوار است بالطف باری، همدان ابن شیخ نعمت (۱) مرید میان روښان انصاری تحریر فی تاریخ ۱۰۴۳ ق (۲)، (۳)

د دی صراحت او نورو دلیلونو له مخې استاد دا اشر دبایزید روښان یو بل ورك اثر گڼي چې د دوی په لاس راپیدا شوی او د بایزید روښان د آثارو علاقمندان ورسره اشنا کیږي، خو نوم یې تر اوسه نه دی ښکاره چې دا ده کومه رساله ده؟

۸- مکتوبات:

ډاکتر جهانگیر په اورینتل کالج مگزین کې په خپله مقاله کې د روښان له لیکنو څخه د ده «مکتوبات» هم یاد کړي دی خو څرگنده نه ده چې دا د ده د ښوونو او لیکونو مجموعه ده-

---

(۱) اصل: نیعمت. (۲) اصل: (۱۴۳) خود همدان په هغه مهر کې چې په همدې مجموعه لگول شوی د اسنه ۱۰۴۳ ده او دا مجموعه د همدې سړي په لاس تر خیرالبیان اتلس کاله پخوا لیکله شوې ده-

(۳) حبیبي، استاد عبدالحی، د خیرالبیان د عکسی نسخې سریزه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او که مطلب يې حالنامه وي (۱) .

د تاريخونو له دې ليکوونکې چې بايزيد روښان د شاوخوا حکمرانانو د دربارونو او د علماوو مدرسو ته د خپل مسلک په باب د استاځيو په لاس ليکونه استولي دا خبره تائيدېږي چې د ده مکتوبونه د يې هم را ټول شوي وي او خصوصاً دا چې ده د کابل حاکم ته د روښانيانو د وژلو له کبله يو ليکلى پر ونيست استولى دى (۲) دا خبره لا سنه ټينګوي .

۹- واجيد دى شلوك :

د خير البيان مصحح او محشي ښاغلى قاسمي ليکي چې :

« واجيد دى شلوك » د پنجابي يو منظوم کتاب دى چې «او نکار نامه» ترتيب کړى ، د ځينې خلکو دا خيال دى چې د دې ليکونکى هم د غه بايزيد دى (۳) .

ډاکټر محمد شفيع بيا وايي چې په تذکرة الابرار کې ليکل شوي دي چې د بايزيد د جوګيانو سره هم خبرې شوې ، خو په حالنامه

(۱) قاسمي ، عبد القدوس ، د خير البيان سريزه ، ۴۰ مخ .

(۲) په پښتو مجله کې د ډاکټر محمد شفيع مقاله ،

(۳) د خير البيان سريزه ، ۵۰ مخ -

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې په دې باب کوم واضح شهادت نشته، خو که بایزید هم هغه واجید وي چې شلوک یې نظم کړی (لکه د جالندر د انصاریانو خیال دی) نو دا معلومیږي چې بایزید دعوامی هندو ایانو کافی علم لرلی او د حالنامې د مرتب ځینې اشعار به یقیناً د هغه اثر په بناء لیکلی شوي وي چې د شلوک اغیزه پرې شوې وه (۱).

د بایزید روښان د لیکنو په لړ کې د اثر د «وجید ادی شلوک» په نامه، د پښتو ژبې د زده کړې لارې «نومې کتاب هم یاد کړی دی (۲).

استاد حبیبي له دې کبله چې ددې اثر او د مکتوباتو پته نشته دا دواړه لیکنې د بایزید روښان په آثارو کې نه شمیري (۳).

۱۰- د روښان شعرونه:

تر اوسه د بایزید بشپړ شعرونه په لاس کې نه وو. خو د ځینو لیکنو له مخې دا اټکل کیده چې ده دې بشپړ شعرونه هم ویلي وي.

لومړی به په کابل کې د روښان د بندي کیلو په باب د —

(۱) پښتو مجله، د ډاکتر شفیع مقاله.

(۲) قاضی فضل غفران او ګل افضل خان، «د پښتو ژبې د زده کړې لارې»، پښتو اکیډیمي، د پیښور یونیورسټي، ۱۹۷۱ع، ۱۲۲ مخ.

(۳) استاد حبیبي، د عکسی خیر البیان سریزه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو ادبیاتو د تاریخ دا روایت چې د معارف له خوا یې لیکلی، ولولو:

« میرزا محمد حکیم پیر روښان په سیاه چاه کې قیدی کړی و، مګر پس له څو وخته چې یې وکتل دی هلته ژوندی و، او د هغه اشعار یې په دغه تور زندان کې ویلي وو ...»(۱)

اخوند درویزه سربېره پر دې چې د مخزن په پای کې د بایزید روښان د څلور ژبي خیرالبیان یادونه کوي د مخزن په سریزه کې د ده د پښتو اشعارو په باب لیکي:

« و آن ... بزبان افغانی شعر میگفت ... و شعرهای لایعنی به افغانان میخواند ...» (۲)

دا روایتونه ښیي چې بایزید روښان بشپړ شعرونه هم ویلي دي، څو ځینې کسان د ده خیرالبیان شعر ګڼي، نو ځکه له دې خبرو نه مراد خیرالبیان بولي، لیکن د حالنامې دا صراحت چې: « (بایزید) اول سړی و چې پښتو قصیدې، غزلې، رباعیات، قطعې، او مثنوي یې جوړې کړې، چې د ده نه اول ځینې کسانو یو-یو یا دوه-دوه نظمونه ویلي وو او بس » (۳) په دې باب چې بایزید روښان بشپړ شعرونه—

(۱): د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۲۷۲ مخ.

(۲): مخزن، قلمي نسخه.

(۳) حالنامه: روښانیان د مغلو تاریکیان، ۱۳۵ مخ. پښتو مجله، ډاکټر شفیع مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویلي او د شعرونو دیوان یې درلود ، د هیڅ ډول شک ځای نه پرېږدي .

همدارنګه د روښانیانو په کتاب کې د بایزید یو فارسي شعر هم قید شوی دی چې سیکارې دا شعر هم له حالنامې نه اخیستل شوی وي (۱) که څه هم شعرونه کمزوري دي خو څرګندوي چې بایزید روښان دې شعرونه هم ویلي وو. څو اوس د «فرحت المجتبیٰ» له تر لاسه کېدلو نه څرګنده شو چې بایزید شعرونه ویلي او لکه حالنامه چې وایي قصیدې یې انشا کړې دي (۲).

۱۱- سرودونه :

د حالنامې د لیکنې له مخې بایزید روښان د پښتو موسیقۍ په برخه کې هم لوی خدمت کړی دی او هغه دا چې په پښتو موسیقۍ کې یې د سلوک او نورو سرودونو جوړېدل او حالنامې دده له خوا شپږ جوړ کړی سرودونه یاد کړي : ناسري – (د هناسري) پنځه پردې ، خلور پردی ، د جنګ آهنګ ، د شهادت مقام . په بایزید باندې سرود له ورو کوالی اغېزه کوله او چې سرود به ویل کېده نو دی به په وجد کې راغی (۳)

(۱) روښانیان د مغلو تاریخیان ، ۸۶ مخ .

(۲) فرحت المجتبیٰ ورو وسته د رپېښ ندل کېږي .

(۳) روښانیان د مغلو تاریخیان ، ۱۳۵ مخ . پښتو مجله ، د ډاکټر شفیع مقاله .

(c) ketabton.com: The Digital Library

د « روښانیان» مؤلف د دوهم امیرحسن و لقب ورکړی دی (۱)
په هغه دي توګه مونږ هم د ده سره دونه دیوه ارزښتناك
اثر په توګه یاد و لای او قید و لای شو.

۱۲- فرحت المجتبی :

دا د بایزید روښان یو منظوم اثر دی چې د ښاغلي زلمي هیوادمل په زیار راوهاند د علم نړۍ ته ور وپېژندل شو. ارواښاد دوست محمد بهیځ په کندهار کې د روښانیانو د مکتب یوه نیمګړې نسخه درلوده چې په ۱۳۵۳ ش (۱۹۷٤ ع) کال پښتو ټولنې ته یې را نیوه او د روښاني رساله په نامه یې خپره کړه، بیا په ننګرهار کې ښاغلي زلمي هیوادمل د دې کتاب تر دې نسخې بشپړه نسخه پیدا کړه چې هلته لیکل شوي وه: « دا تصنیف د میاروښان دی » خو کله چې دی هند ته لاړ، هلته یې د ډیلي په ملي موزیم کې د همدې کتاب یوه بشپړه نسخه وموندله چې نوم یې «فرحت المجتبی» دی او په دې اساس ثابته شوه چې دا اثر هم میاروښان تالیف کړی دی. اثر سرتر پایه د قصیدې په بڼه، دلنډیو په سجع : « ...ینه » ویل شوی او روښاني تصوف یې روښانه کړی (۲).

---

(۱) روښانیان، ۱۳٦مخ.

(۲) خیرالبیان، د حبیب الله رفیع سریزه، د قاسم بنوی چاپ، ۳۰مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۹) خوریان (؟):

استاد حبیبي لیکي چې راورتي د خپل پښتو ګرامر په سریزه کې خیرالبیان د «خوریان» په نامه یاد کړی دی(۱) خو سر الف کیرو د دې پښتانه په اردو ترجمه کې په واضح ټکو لیکل شوي چې د بایزید د پیر مشهور آثار خیرالبیان او خوریان دي (۲) اما په دې برخه کې یې کوم سند نه دی وړاندې کړی .

کله چې په دې باب له استاد حبیبي سره وغږېدم هغوی وویل چې په دې نامه که د بایزید کوم اثر وي، نو شونې چې دا «خوریان» د «خوږې پاڼې» اوښتی شکل وي.

زما اټکل دا دی که «پیر روښان» «خوږې پاڼې» لري نو دا به هماغه «مکتوبات» وي چې وړاندې یاد شو، نو ځکه ما «خوریان» ته د بایزید د آثارو په شمېره ورنه کړه او د سوالیې په نښه مې قید کړ .

---

(۱): حبیبي، پوهاند عبدالحی، د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۳۰ مخ

(۲): سر اولف کیرو، پښتانه، د سید محبوب علي اردو ترجمه، پښتو اکیډمي، ۱۹۶۷ع کال، ۲۸۱ - ۲۸۲ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲)

روښان دوله لیکنې

تر دې ځایه مو د بایزید روښان هغه لیکنې او آثار یاد کړل چې پخپله زموږ په لاس کې وو او یا د تاریخي سندونو له مخې د ده کړل شوي دي ، اوس به نو هغه لیکنې یادې کړو چې په تر لاسه شویو نسخو کې د لیکوال نوم نشته خو د اټکل له مخې یې د ده بللای شو:

۱۳/۱ - رسالهٔ غوثیه:

د استاد حبیبي له خوا د بایزید روښان د یوه نوموړکي اثر د راپیدا کېدلو په برخه کې مو ویلي وو چې له دې اثر سره ځینې نورې رسالې هم په یوه پښتې کې ګنډلې شوې دي چې په هغو کې یوه هم رسالهٔ غوثیه ده ، د ا رساله د پای پاڼې نه لرې نو ځکه یې مولف نه دی ښودل شوی ، خو استاد حبیبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اټکل کوي چې د دې رسالې دليکوالے د ډول او مطالبو اداء د پير روښان آثارو ته ورته ده ، که موږ د دغې رسالې شباهت د روښان له نورو آثارو سره په مضامينو او ناوړې عربي انشاء او ماتو ګوډو دري منظومانو کې وګورو نو ضرور د افکر پيدا کېږي چې دغه رساله غوښيه به هم د بايزيد تاليف وي (۱).

(۱) استاد حبيبي ، د عکسي خير البيان سريزه ، ۳۳ - ۳۴ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳)

د روښان د پیروانو لیکنې

بایزید روښان ډېر پیاوړي او ایماندار ملګري درلود چې بېتول د سیاست په ډګر کې سربېره د ادب او عرفان په ډګر کې هم ګټه ندي وو او اکثرو یې لکه د ده غونډې پر دوو، درېو... او ان څلورو ږبو لیکنې کولای شوې، چې دلته یې د لیکوالو ملګرو په لیکنو غږ بېږو :

(۱) : «ارزانـــي»

د بایزید له تکړه ملګرو نه یو هم ارزاني دی چې لکه ده غوندې یې په څلورو ژبو کښنې کولای شوې او شعرونه یې ویل، سربېره پر هغو آثارو چې ده لیکلي، ځینې کسان

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي چې دخیرالبیان په لیکلو کې همالاس لري (۱) او میا- روښان د پښتو لیک دود رساله دده په سپارښتنه لیکلی ده (۲) خو په خیرالبیان کې داسې برخې نه لیدلی کېږي چې هغه دې له بایزید نه پر ته بل چالیکلې وي او خصوصاً داچې خیرالبیان بایزید روښان په یو ازې ځان لیکلی له هغه وصیت نه هم ښکاري چې حالنامې قید کړی او دده خپلو ملکروته دمړینې په وخت ویلي و وچې ما هرڅه په خیرالبیان کې لیکلي او زما لارښوونې د خیرالبیان په وسیله بشپړې شوې دي (۳) او همدرسم الخط د رسالې په باب داخبره سمه نه ده ځکه بایزید پخپله ددې تورو تاکل خدایې الهام بولي (۴).

دارزانی لیاقت او علمي قوت دومره زیات و چې حتی مخالفینو هم سترګې نه شوې پرې پټولای چې ان- اخوند درویزه هم دده فصاحت او تېز فهمي منلې ده (۵). ارزانی په تمام سربند، زمند، خوښکی او دقصور او سپدونکی و، د پلار نوم یې برهان و (۶) او دوه نور

(۱): تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ. د روښانیان ۹۳ مخ او نور.

(۲): ورکه خزانه، دوهم ټوك، ۲۰ مخ او داسې نور.

(۳): پښتو (مجله) ۲ کال، ٤ ګڼه د ډاکتر محمد شفیع مقاله.

(٤): وګوره د خیرالبیان د سرخور لس مخ نه. (۵) تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(٦): دا مطلب دده پخپل دیوان کې راغلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ادیبان ملاعلي او ملاعمر چې دوی هم د پیر روښان پیروان وو ددوی وروڼه وو (۱). عبدالحلیم اثر بې له دې چې سند وښیي دده نوم محمد عزیز ارزاني لیکلی (۲)؛ د ارزاني ژوند دده دخپلې وینا له مخې تر یو زر او لسم (۱۰۱۰) لیږدیز (هـ ق) کال پورې یقیني دی:

داغزل په تاریخ ښکلی   په حساب د دوست «دغوی»

«غین» «زر» «دال» «یې» ځلوری   په شپږ یا دحساب ده ووی (۲)

ده هم لکه د پیر روښان غوندې ډېر آثار لیکلي چې تر اوسه یې دا لیکنې تر لاسه شوي او یا په آثارو کې یاد شوي دي:

۱/۱۴ - دارزاني پښتو دیوان:

ارزاني په پښتو کې یو لوی دیوان کښلی دی چې تر ټولو بشپړه نسخه یې استاد حبیبي لیدلې ده، د استاد حبیبي د یادښت

(۱) د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(۲) روحاني رابطه او روحاني تړون، ۵۳۵ - ۵۳۷ مخونه. ښاغلي د اشتباه ښاغلی اثر ته د ارزاني له دې شعر نه ورپېښه شوې: دی په خوېشکو کې عزیز دوالد نوم یې برهان دی

خو د لته له عزیز نه په هیڅ ډول دا مقصد نه راوځي، چې دا دې دده نوم وي، بلکه د شعر نه د وی معناوې اخیستل شو، یا دا چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې عزیزي یا عزیزخېل دي او یا یې مطلب دا دی چې د دوی کورنۍ په خوېشکو کې یوه درنه او معززه کورنۍ ده.

(۳): د ارزاني دیوان، ۸۸ مخ، د بېنوا د کتابتون لاس کښلې نسخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له مخې د دې نسخې او یا پاڼې غزلې د رلو دې چې (۱۴۰) مخه کېدلې، (۱۴۰) پاڼې اخلوینې وې چې د وه سوه اتیا مخه کېدلې، په هر مخ کې یې پنځلس کرښې وې، چې په دې شمېر یې یو ل بیتونه شپږ زره کېږي. استاد حبیبي د انسخه د پښتو په بالاماني کې د سید فضل صمداني په کتابتون کې لیدلې وه (۱). د ده د دیوان یوه بله نسخه د برټش موزیم د پښتو په قلمي نسخو کې په (۲۴۹۶) نومره خوندي ده (۲). ښاغلي رښتین دا نسخه د ارزاني په خپل قلم کښلې (۳) خو د برټش موزیم په فهرست کې دا ټکی نشته، د دې دیوان د یوې نسخې نقل د بېنوا په کتابتون کې هم شته (۴)، د دې دیوان یوه نسخه د پښتو د موزیم په کتابخانه کې هم وه (۵)، د پښتو د پښتو اکېډمۍ په کتابتون او د محمد نواز خټک سره یې هم د دیوان نسخې شته (۶) او هم دا ارزاني د برش غزلې ښاغلي همېش خلیل د ورکې خزانې په لومړي ټوک کې خپرې کړې دي (۷).

---

(۱) د استاد حبیبي قلمي یادښت. (۲) د برټش موزیم د پښتو نسخو کتلاګ، ۵۹ مخ، ۱۹۶۵ کال ع

(۳) وګورئ: هېواد، ۱۹ کال، ۱۱۶ ګڼه، ۱۳۴۶ کال د زمري ۲۴، د ښاغلي رښتین پښتو د خطي نسخو فهرست

(٤) په دې لیکنه کې له همدې نسخې نه استفاده شوې ده. (۵) پښتو مجله لومړی کال، ٤ ګڼه د مولانا عبدالقدوس قاسمي مقاله، د بایزید روښان مذهبي افکار (۶) ورکه خزانه، لومړی ټوک ۳۹۱-۳۹۲ مخونه. محمد نواز خټک د ارزاني د دیوان قلمي نسخه تر خپلې مړینې یوه اوونۍ وړاندې د پښتو پښتو اکیډمۍ ته له خپلو شمېر نورو آثارو سره وبخښله.

(۷) ورکه خزانه، ۱۸۲ - ۲۰۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دارزاني د دیوان ټول شعرونه د تصوف او سلوک په باب
دي او د وحدت الوجود درانه بحثونه یې په خوند ډېره پخې
رانغښتي او د کامل پیر د موندنې سپارښتنه یې پکې کړې ده.

دی پخپله هم د خپل دیوان په باب وایي:

د فقیر پښتو دیوان دی   دا دیوان حقاني خوان دی(۱)

بیا په حمدیې بولله کې وایي:

دی ریخته په څلور ژبو   دی بیان په څو الوان دی(۲)

او ورپسې د خپل دیوان محتویات پخپله پخپل شعر کې یادوي
سره له دې چې ښاغلي همېش خلیل په ورکه خزانه(۳)، او استاد
حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ(۴) کې د ارزاني دا شعر د بایزید
روښان او خیرالبیان په باب گڼلی او وایي چې ارزاني خیرالبیان
ته دیوان ویلي دی، خو د ده د دیوان له ځورې کتنې څخه ډېره
ښه څرگندېږي چې فقیر ده ځان ته ویلي نه بایزید روښان ته
او پردې سربېره ټولو روښاني شاعرانو له ځان سره د فقیر کلمه
راوړې او بایزید روښان ته «مسکین» وایي نه «فقیر».

د فقیر دیوان پښتو دی   د سعدي دی له شیرازه

---

(۱): د ارزاني دیوان، قلمي نسخه، ۶۵ مخ.

(۲): 〃 〃 〃 〃 ۶۹ مخ.

(۳): وگورئ: ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۲۹۰ - ۳۹۱ مخونه.

(۴): وگورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، دوهم ټوک، ۳۰۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی خپله وینا منطق الطیر هم بولي او د لوی کلام (قرآن) پښتو تفسیر یې هم بللی دی :

دغه شعر دی لوستلی پرخپل من منطق الطیر (۱)

* * *

دی د لوی کلام کلام دی په پښتو کښلی تفسیر دی (۲)

۱۵/ ۲ - دارزانی پښتو مجموعه :

دارزانی پښتو دیوان د په لاس کښې نسخې له مخې په ۱۰۶ مخ کې ختمیږي او په یوه رباعي کې وایي :

دا دیوان دلته تمام دی کل د دین په اهتمام دی

چې د دین پښتو کلام دی دی بیان له حق اسلام دی

بیا له «بسم الله الرحمن الرحیم» نه وروسته یوه بله مجموعه پیلیږي چې تر بېلو بېلو سرلیکونو لاندې یې په پښتو پېښې خلورېزو مطالب نظم کړي دی. تر اوسه په پښتو کې لومړی شاعر دی چې په څلوریزو کې یې سره موښتي او اوږده مطالب راوړي دي. د دې مجموعې سرلیکونه : «حمد، نعت، ادب، مېوه دار وونه (خیر رسول) د حسن منصور وصف، دژوند او-

(۱) : د ارزانی دیوان (قلمی نسخه) ۸۷ مخ

(۲) 〃 〃 〃 〃 〃

(c) ketabton.com: The Digital Library

او مړه کېدلو بیان، نصیحت، اِخلاص بیان، طمع، د پنځو بناوو مسلمانۍ بیان، د شریعت بیان او له دې وروسته یې د روښانی تصوف اته پوړۍ څېړلې، د الله تعالی پاک نوم یادول، د فلک د گردش بیان، د مرگ بیان » او نور دی. دا مجموعه د دیوان له ۱۰۶ مخ نه وروسته چې دیوان ختم شوی شروع کېږي او بیا تر ۳۱۸ مخ پورې رسېدلې، خو بیا هم تر سره شوې نه ده او نوره نسخه نیمگړې ده، له دې نه ښکاري چې دا نړۍ دا مجموعه چې د روښاني لارې مهم مطالب یې پکې ویلي، د ده د دیوان نه زیاته او لویه وه.

۱۶/۳ – د حضرت رسول خوب:

د حضرت رسول خوب دارن اني بلهٔ لیکنه ده چې دیوی یې په قلمي مجموعې په اوومه برخه کې په ځانگړې توگه خوندي شوې ده⁽¹⁾.

په دې نسخه کې په ۲۳ بېلو بېلو برخو کې د پښتو د پخوانیو وینا والو وینا وې راغلي دي او د کلتور او اطلاعاتو وزارت په خطي کتابتون کې ساتله کېږي⁽²⁾.

(۱) وگورئ: د پښتو پخوانۍ تذکرې، حبیب الله رفیع، د تاریخ او ادب ټولنې خپرونه، ۶٤ مخ.

(۲) د نړیوالې پېژندگلوۍ لپاره وگورئ: کتاب مجله، لومړی کال، لومړۍ گڼه (د ۱۳۵۲ کال وری - غبرگولی) د پښتو یوه نوموړې مجموعه » د لیکوال مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې رساله کې ارزاني د حضرت محمد (ص) یو خوب تشریح —
کړی دی:

داکیسه په دې څلوریزه پیل شوی:

(وواوره) ای د آدم زویه　　ورځ به د رښتیو لویه
که هغه خواري وویني　　تا به بیل کاندي له زویه

* * *

او د پای څلوریزه یې داده:

ارزاني ولې نه ژاړې　　ځیل مقصود ولې نه غواړې
هری ستا د عمر شپې　　څوک ولاړې دی څوک ولاړې

همدا کیسه د عبدالغنی کاسی په جونګ کې د «فقیر سلیمان»
په نامه (دالفاظو په لږ تغیر) راغلی ده (1) خو له سبک، جوړښت او څلوریزو څخه
څرګندېږي چې ویونکی به یې ارزاني وي.

۴/۱۷ - د ارزاني نثر

د ارزاني د نثر هم یوه کوچنۍ رساله شته چې د ده له بشپړ
دیوان سره یو ځای وه او استاد حبیبي خوندي کړې دی (۲).

---

(۱) دا جونګ د بیانات افغانی په نامه په ۱۱۴۲ هق کال په ملتان کې د عبدالغنی
کاسی په قلم کښل شوی او خطي نسخه یې د لیکوونکي په کتابتون کې خوندي ده.
د ارزاني پېژندګلوی له پاره وګورئ: ادبي ستوري، د لیکوونکي تالیف، ۱۳۵۲ - پښتو ټولنه.

(۲) دا یادښتونه ارواښاد استاد حبیبي ماته راسپارلي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې نثر کې هم لومړي ديني مسايل او د اسلام پنځه بناوې بيان شوي دي، بيا يې د روښاني تصوف اته مقامات پکې څېړلي، وروسته يې روح څېړلی لکه: روح جاري، روح مقيم، روح امين روح قدسي او په دې پسې يې نور مسايل راوړي دي.

دا رڼآنی نثر د بايزيد روښان په نسبت ډېر روان، خوږ له وينګ سره سم او سجع ډېره کمه پکې ده.

د دې نثر يوه کوچنۍ ټوټه به د نمونې په توګه ولولو:

«ترو ذکر دې وکه - دسرې اندامونه خدای کړي دي، دهر اندام بخره شته، سترګې خدای کتو لره کړي دي او خله (خوله) خدای خبرو لره کړې ده، او پوزه خدای دم لره کړيدا، او غوږ خدای اوريدو لره کړيدی او پښې خدای يانه لره کړيدي او زړه خدای ياد لره کړيدی چې هيڅ دم د خدای له ياده مه يې تش نه باسه او مه يې وباسه».

۱۸/۵ - چهار رما (؟):

اخوند درويزه په تذکرة الابرار کې د ده يو کتاب د «چهار رما» په نامه هم ياد وي(۱) چې استاد حبيبي په پښتانه شعرا کې هم دا نوم راخيستی (۲) خو پوهاند رښتين د پښتو ادب تاريخ -

---

(۱): تذکرة الابرار والاشرار، ۱۴۹ مخ.

(۲): پښتانه شعرا، لومړی ټوک، ۲۴ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې دانوم یې له کوم سنده «چار رساله - چار ژبان» سنبو دلی (۱)، د ادبیاتو د تاریخ په کتاب کې یې بیا دانوم د راوړتی په حواله «چهار رساله» ګڼلی دی (۲).

څرنګه چې د دې کتاب نسخې په لاس کې نشته نو نشي ویل کیدای چې اصلي نوم به یې څه وي، البته کیدای شي چې اخوند درویزه دا کتاب لیدلی وي نو ځکه یې «چهار رما» بللی دی.

۱۹-۲۰-۲۱/۶-۸۷ - دارزانی عربي، فارسي او هندي شعرونه

اخوند درویزه لیکي :

«ارزانی چون تیز فهم و فصیح زبان بود، در انواع ضلالت و بدعت شعر افغانی، فارسی و هندی و عربی بیان کرده» (۳).

ارزانی پخپله هم وایي :

دی ریخته په څلور ژبو ‎ ‎ ‎ ‎ دی بیان په خوالوان دی (٤)

* * *

یا : هر غزل مې د دل تار دی ‎ ‎ ‎ ‎ چې او بدلی دا چو تار دی
په څلور ژبو او بدلی ‎ ‎ ‎ ‎ دارزانی افغان کتار دی (۵)

---

(۱) : د پښتو ادب تاریخ، ۳۷ مخ.

(۲) : د پښتو ادبیاتو تاریخ، صدیق الله رښتین، د ادبیاتو پوهنځی د څلورم ټولګي له پاره، د پوهنتون ګستنري چاپ، د ارزاني برخه.

(۳) : تذکرة الابرار والاشرار، ۱٤۹ مخ.

(٤) : دارزاني دیوان، ٦٦ مخ.

(۵) : دارزاني په قلمي دیوان پورې نښتي مجموعه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حافظ عبدالقدوس قاسمي ليکي:

«ده په فارسي، هندي او پښتو درې ژبو کې شاعري کوله او په هره ژبه کې یې یو یو دیوان لرلو، د ده فارسي او هندي اشعار لا ورک دي (۱).

غاغلی همېش ليکي:

«ارزاني د خپل دور يو فصيح او بليغ شاعر و چې د پښتو نه پې علاوه په فارسي، عربي او هندي کې هم اشعار ويلي دي، بلکه په دغه درې واړه ژبو کې يې لکه د پښتو ديوانونه ترتيب کړي دي» (۲).

دا يقول پخواني او اوسنی روايات څرګندوي چې ده هم لکه خپل پير ميا روښان غوندې په څلورو ژبو ويناکړې ده خو له بده مرغه چې د عربي، فارسي او هندي اشعار و بيلکي يې لا تر اوسه نه دي تر لاسه شوې او دا ديوانونه يې ورک دي.

۹/۲۲-دارزاني مګويات:

د روښانيانو په پير خبرې په رمز او اشاره دي او خصوصاً ارزاني هرځای وايي چې زما خبره رمز او اشاره ده، نو په پوره خبره نشم کولای او له پراخ مثاله نشم ويلای:

---

(۱) پښتو مجله، لومړی کال، څلورمه ګڼه (۱۹۵۹ع).

(۲) د ورکه خزانه، لومړی ټوک، ۳۹ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو په دې اساس د ده په شعر ونوکې داسې خبرې هم راغلی چې هغه باید هرچاته ونشي ،علەچې یې دا دیوان ـ تر تیاوه نو دا مکویات شعرونه به یې ترې بیل کړي اوله ځانه سره یې خوندي کړي دي ، په دې برخه کې دی په ښکاره صراحت ـ کوي :

دال ـ د دې دیوان خبرې کل د زړه دی مرغلرې
وا په ګو(ی) یې دي پیسلي کل «مکوي شوې ځني لرې (۱)

او دا صراحت نبیې چې ده به د مکویات مجموعه بیله جوړه کړې او له ځان سره ساتلې وي ، کاش دا خبرې هم تر لاسه شوې وای چې د دوی د نږه له اصلي خبر ونه خبر شوي وای !

ملا عمر (۲)

ملا عمر خو ښکلی دا رنړ اني ورور دی ، دی هم د علم او قلم خښتن کڼل شوی ، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې نوم راغلی او ورور ستیوا ځنځو هم یاد کړی دی .

(۱) : د ارزانی دیوان، قلمي نسخه ، ۹۶ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱/۲۳ - د ملا عمر شعرونه:

د ملا عمر شعرونه تر اوسه چیرې نه وو لیدل شوي، یوازې استاد حبیبي د پښتو ادبیاتو په تاریخ کې کښلي چې دده او دده د بل ورور علي محمد په شعرونو به د دې اثر په دریم ټوک کې خبرې وکړو (۱). تر اوسه د پښتو ادبیاتو د تاریخ دریم ټوک نه دی خپور شوی، نو ځکه د ملا عمر شعرونه د چا لاس ته نه دي رسېدلي، له ما سره د عبدالغني کاسي د «بیانات افغاني» په دوهمه برخه کې د عمر په نامه یو نظم شته، د دې جونګ زیاتې وینا وې د روښانیانو ښکارې، نو ځکه زه دا اټکل له مخې دا شعر د «عمر روښاني» ګڼم او دا چې د فکر او محتوی له مخې هم دا شعر د روښاني شاعرانو د مکتب ښکارې، دا اټکل لا پسې پیاوړی کوي، د دې شعر کسر دادی:

د ګور غه تنګه خونه، نې دریڅه شته نه یې ورونه
پهٔ ګور کې د بدانو ښادی نشته لوړ د لوړ عذابونه

علي محمد (۳)

ملا علي محمد د ارزاني بل ورور دی، دی هم ښه ادیب او د خوږې وینا خاوند دی، په تذکرة الابرار او حالنامه کې یې —

(۱) وګورئ: د پښتو ادبیاتو تاریخ، ۲۸۲ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوم راغلی او ور و ستيو اخځو نو هم سبو دلی دی .

۱/۲٤ - د علي محمد شعرونه :

ما ته د عبد الغني کاسي له جونګ نه د ميا علي محمد په نامه هم يو نظم لاس ته راغلی چې په ادبي ستوري کې مې خوندي کړی او اټکل کېږي چې دا شعر هم دده دی (۱).
څېنې کسانو د حالنامې بشپړو ونکی علي محمد مخلص او دا علي محمد يو بللی دی ، خو څرنګه چې دا ن زمانې پلار دده د خپل صراحت له مخې برهان نومېده نو ځکه د دې علي محمد پلار هم برهان دی ، سره له دې چې د حالنامې د راغونډونکي علي محمد پلار دده د خپل صراحت له مخې ابا بکر کند هاري دی نو ځکه دواړه علي محمد يو تن نه دی او د مخلص تخلص هم بايد د يوه له نامه سره مل کړو ، نه د دواړو .
د عبد الغني کاسي له جونګ نه د ميا علي محمد تر لاسه شوی شعر چې په قوي اټکل د همدې علي محمد دی يو خاص دول جوړښت لري ، تصوفي مطالب پکې راغښتل شوي او د شعر جوړښت يې داسې دی چې په ويلو سره يې سړی د يوه خاص آهنګ احساس پکې کوي او دا ښيي چې دا او د نورو شاعرانو د ې ته ور ته شعرونه به چې په دې -

---

(۱) : وګورئ : ادبي ستوری ، لومړی شاعر .

(c) ketabton.com: The Digital Library

چونکه کې څونډې دي په خاصو صوفيانه حلقوکې په يوه ځاى ونن وييلکېدل (۱) او چې يوځل بېرته ترشاوګورو او د بايزيد روښان له خوا د سرودونو د جوړولو په برخه کې - دده له خوا دسلوک د سرود ايجاد رايا دکړو نو بيا دا استکل - هم کولاى شو چې دا خاص ډول شعرونه به له همدغه سرو د سره چې بايزيد روښان ورته جوړ کړي وو، وييلکېدل او روحي تزکيه به يې ترې ترلاسه کوله (۲) او هم ددې چونکه هغه شاعران چې شعرونه يې د علي محمد دى شعرته ورته دي، روښاني شاعران ګڼلاى شو.

(٤) ميرزاخان انصاري

ميرزا خان انصاري د بايزيد روښان لمسى او د روښاني تصوف او لارې د روښانوونکى شاعر دى.

۲۵/۱ - دميرزاخان ديوان:

دميرزا خان انصارى ديوان د دې برخې لري، دده دديوان په لومړۍ برخه کې يوه او بله ده الفنامه ده، بيا -

---

(۱): د دې صوفيانه حلقې په باب وګورئ: ادبي سټوري له ۱- ۱۷ مخ پورې:

(۲): وګورئ: په همدې رساله کې د روښان دليکنو او آثارو برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوللي (قصيدې) او ورپسې بدلې (غزلې) راغلې دي، د چاپي نسخې ټول پاڼې يې ۲۵۲ ټوټې دي (۱).

د میرزا خان انصاري د دیوان نسخې د لندن، پېښور، کابل او په ځینو نورو کتابخانو کې شته. څو نسخې يې په برېټش موزیم کې خوندي دي، دوې نسخې يې د پښتو ټولنې په کتابتون کې، یوه يې د اطلاعاتو او کلتور وزارت په خطي کتابتون کې، یوه يې په کوټه کې د سیال کاکړ په کتابتون کې او یوه نیمګړې نسخه يې د لیکوال په کتابتون کې ده او نورې نسخې يې هم په بېلو-بېلو کتابتونو کې شته. یوه نسخه يې چې د دوو نسخو له مخې ترتیب شوې ده پخوا په ۱۳۳۴ هـ ق کال د کندهاري تاجرانو له خوا په لاهور کې د دیوان میرزا احمد افغاني په نامه خپره شوې ده، او هم يې یوه نیمګړې نسخه همېش خلیل په پېښور کې خپره کړې ده او بیا يې نښتاً بشیر متین په ۱۳۵۴ هـ ش کال پښتو ټولنې. د څو خطي نسخو تر مقابلې وروسته چاپ کړې دی. د ده د دیوان څو خوسبونې د روسي ختیځپوه دورن په مجموعه کې هم خوندي دي (۲)، په چمن بې نظیر، ګلشن روه، کې يې هم د وینا خوسبونې راغلي دي (۳).

---

(۱) ددې نسخې د زياتې پېژندګلوۍ لپاره وګورئ: د زېري د ۱۳۵۲ ش کال په کلکسیون کې د لیکوال مقاله.

(۲): وګورئ: د دورن مجموعه «کریستوماتي» د ۱۸۴۷ ع کال چاپ ۲۵۴-۲۷۳ مخونه.

(۳): وګورئ د پښتو پخوانۍ تذکرې، د لیکوال اثر، وروستۍ برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمیرزا خان انصاري په شعر کې هم د روښاني لارې او مسلک تشریح شوې ده او شعر ونه یې د ژبې له پلوه هم ډاره حیثیت لري.

(۵) – دولت لوانی

دولت لواني د پښتو یو خوږ ژبی شاعر، د میا روښان مرید او د دیوان خاوند دی، اټکل کېږي چې د لسمې پېړۍ په دوهمه نیمایي کې به ژوندی وي.

۲۶/۱ – د دولت دیوان :

(۱) دولت لواني نه یوازې دیوان پاتې دی چې بدلې، بوللې، ټوټې، د وه ایز (مثنوي) او د شعر نور ډولونه پکې خوندي دي، تر اوسه لومړی شاعر دی چې په ټولو رکني عروضو سم یې یاد کړي - ویلي او موږ ته را پاتې ایښي دي (۱)، د ده د دیوان یوه نسخه په برتانیه موزیم کې خوندي ده، دوې نسخې یې د هند د رامپور په رضا لایبریري کې، یوه یې په کابل او بله د غزني د البیروني په کتابتون کې ساتله کېږي (۲).

---

(۱): د تفصیل له پاره وګورئ: د دولت لواني د دیوان سریزه، د استاد رشاد لیکنه.

(۲): د دې نسخو پته ما ته کران ملګري ښاغلي هېواد مل له بېلو بېلو اخځونو څخه تر لاسه کړېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه نسخه یې د هند په ... لایبریرۍ کې شته (۱) او چاپي نسخه یې لومړی ځل د پښتو ټولنې له خوا د بایزید روښان د نهه‌سوال- سمینار په ویاړ زموږ لاسته راورسېدله.

دده شعر هم لکه د نورو روښاني ویناوالو غونډې د تصوف او سلوک له بحثونو ډک او د روښاني لارې د روښانولو په برخه کې لکه د نورو روښاني آثارو غونډې یو کهول او د پښتو شعر ځنوړ اش دی.

دده دیوان پنځه او په درېو دفترونو ویشل شوی دی، دی هم د نورو روښانیانو غونډې الف نامې لري او د شعر محتوی یې د نورو روښانیانو سره توپیر نه لري. د دوی قلمي نوړې لیکنې تر اوسه نه دي پیژندل شوي او زموږ په لاس کې نشته.

(۶) - علي محمد مخلص

علي محمد مخلص د ابا بکر کندهاري زوی او د حالنامې راغونډوونکی یو روښاني لیکوال او شاعر دی. دی په روښاني شاعرانو کې زیات شهرت لري، میرزاخان انصاري او دولت روښاني یې یادونه کړې او د خوږې وینا خاوند یې ګڼلی دی.

---

(۱) د هند په کتابخانو کې د پښتو خطي نسخې، ۶۵- ۶۶ مخونه.

۱/۲۷ - حالنامه :

په حالنامه کې بایزید د روښان خپل حال لیکلی دی (موږ مخکې خبرې پرې وکړې) بیا دا کتاب داوړنګزیب په وخت کې دده یو عالم مرید له سره راغونډ کړ او د روښانیانو پاتې احوال ورته یې پرې ورزیات کړل. د حالنامې په یوازینۍ نسخه باندې چې د علیګړه په پوهنتون کې ساتله کېږي لیکل شوي:

«حالنامهٔ میا روښان مشکل آسان از تألیف علوخان شینواری»

خو په سریزه کې یې د مؤلف نوم علي محمد کندهاري دابابکر زوی دی(۱).

ځینو اخځونو دا سهوی علي محمد دارزاني ورور بللی دی، خو دارزاني او د دې علي محمد د پلرونو د نامه سره بېلتون دا خبره بې باوره کوي او موږ مخکې خبرې پرې وکړې.

همداراز دا علي محمد مخلص د بایزید انصاري د کورنۍ مرید او خادم کېنې نه پخپله د بایزید، سره له دې چې علي محمد د بایزید د لارې او سنګر ملګری و او کله چې روښان پیر ارزاني هند ته واستاوه نو علي محمد او ملاعمر چې دارزاني ورونه وو، همدلته ورسره پاتې شول(۲). د حالنامې په سریزه کې — علي محمد په دې توګه لیکي:

---

(۱): کابل مجله، ۱۳۴۲ هش کال، د وهمه ګڼه، د میاروښان حالنامه، د ښاغلي رښتین لیکنه.

(۲): تذکرة الابرار، ۱۴۹ مخ (داشروالی چې ارزاني له بایزید نه ولاړ، خو حالنامه وایي چې بایزید واستاوه.).

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

«الحمدلله حمداً کثیراً ـ بعد حقیر فقیر علی محمد ابن ابابکر قندهاری مرید و خادم خاندان بایزید انصاري قدس الله سره العزیز ...»(۱)

دحالنامې میکروفلم د کابل پښتو ټولنې او د پښتو پښتو اکیډمۍ ته راستیدلی او ښایې چې په سپړلو سره یې د روښانیانو په باب ډېرې نورې تاریکۍ هم روښانه شي.

۲/۲۸ - د علی محمد مخلص دیوان:

میرزا خان انصاري او دولت لواڼي د مخلص مخلصانه یا دونه کوي او شاعري یې ستایي. د ده دیوان نسخې ډېرې کمیابې دي، یوه نسخه یې په برتانش موزیم کې په (۶۷۵۶) نومره خوندي ده (۲) او هم د روحاني رابطې او روښاني تړون کتاب له اخځونو (مأخذونو) څخه سکاربې چې د مخلص د دیوان کومه نسخه د دې کتاب له مؤلف سره هم وه او د ده یو نیم غزل یې تری راخیستي دی (۳).

۲۹/۳ - رساله:

دا یوه منثوره تصوفي رساله ده چې منظومې برخې هم لري د دې رسالې یوه خطي نسخه د بنګال ایشیاټک سوسایټۍ په کتابتون ـ

(۱) : کابل مجله، ۱۳۴۲ هش کال، دوهمه ګڼه.

(۲) : وګورئ: د برتانیا د خطي نسخو کتلاګ، د ۱۹۶۵ کال چاپ.

(۳) : وګورئ: د روحاني رابطه او روحاني تړون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خوندي ده چې (۱۳) پاڼې لري او مخلص خپل نوم داسې پکې راوړی دی:

و مخلص ته یې څرګند په هر آوان کـــه
مرګ، ژوندون، حشر، قیامت څو مقاماسته (۱)

واصل روښانـــي (۷)

واصل یو بل نامتو روښانی شاعر دی چې په یوولسمه هجري پېړۍ کې یې ژوند کاوه او د حالنامې هغه نسخه چې د دبستان مذاهب مؤلف استفاده ترې کړې، له ده سره وه او اټکل کېږي چې د میا واصل روښاني او د دبستان مذاهب د مؤلف لید نه کتنه تر ۱۰۵۷ کال وروسته او تر ۱۰۶۳ هـ ق کال نه مخکې شوې ده (۲).

۱/۳۰ - د واصل پښتو دېوان :

د واصل د اشعارو بشپړ دېوان لا تر اوسه لاس ته نه دی راغلی، خو د نورو روښانی شاعرانو د دېوانو نسو له مخې اټکل کېږي چې ده به هم لوی دېوان درلود. د واصل یوازې یوه بولله او پنځلس غزلې د ملا اختر له بیاض نه د استاد

(۱) د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، ۱۱ - ۱۲ مخونه.
(۲) وګورئ: د واصل روښانی د څو شعرونو سریزه، د استاد عبدالشکور رشاد په قلم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالشکور رشاد په زیار ترلاسه شوی چې د خوشحال خټک شعر ونه په نامه د ر وسیان سمینار له پاره د پښتو ټولنې له خوا خپره شوې او د واصل د دیوان یوه بشپړه نسخه شاغلی حبیب الله رفیع ته ورکړې ده. د هند په رضا لایبریرۍ کې وموندل شوه چې په ۱۱۸۶ هـ ق کال ملا عطاءالله لیکلې او (۹۸) پاڼې لري (۱).

۳۱/۲ - د واصل الفنامې:

د واصل دغه الفنامې چې له الف نه تر یا پورې د مربع په بڼه ویلې شوې دي او په هر بند کې یې یو یو حرف عرفاني تفسیر شوی دی د عبدالغني کاسي په جونګ کې خوندي دي چې د کاتب الحروف په سریزه او تصحیح د کابل پښتو ټولنې له خوا په ۱۳۶۰ هـ ش کال د کابل مجلې خپرې کړي دي.

۳۲/۳ - د واصل دری شعرونه:

پوهاند رشاد لیکي: د تاشکند په خطي کتابخانه کې د دیوان واصل په نامه یو کتاب خوندي دی، د دې دیوان شروع داسې شوې ده:

منکشف شد تا رموز علم الاسماء مرا
ماسوی الله در نیاید در نظر اصلا مرا

د کتلاک مؤلف ورته کښلي دي: « دا دیوه هندي شاعر

---

(۱): د هند د کتابخانو پښتو قلمي نسخې، ۱۰۳ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پارسي اشعارو مجموعه ده[1] مونږ چې دې ته وګورو چې روښانیانو په خپل ټول لیکنې کولای شوې نو ویلای شو چې روښاني و اصل به د دې شعرونه هم ویلي وي، خو بیا هم څو د نسخه و نه کتله شي پر یکړې حکم نشو کولای.

(۸) خواجه محمّد روښاني

خواجه محمّد یو بل روښاني شاعر دی چې په حالنامه کې یې یادونه شوې ده.

۱/۳۳ - دخواجه محمّد شعرونه:

دحالنامې په ۴۰۹ مخ کې د خلیفه خواجه محمّد شعرونه راغلي دي، سره له دې چې د اشعارو کاتب غلط لیکلی خو بیا هم لوستل کېدای شي، ځ به یې کند هاره ده او د شعرونو بحر یې لنډ دی[2].

ما ته یو جونګ لاس ته راغلی چې په پېښور کې ښاغلي ښایسته خان نومي کښلی دی، په دې جونګ کې دخواجه محمد په نامه یا ړیکې خوندي وو، دا شعرونه دوه دوه وله وو، یو دول یې لنډ بحر کې په پوښتنه

---

(۱) : وګوره: د همدې شعرونو سریزه، ۱۶ مخ.

(۲) : روښانیان یا د مغلو تاریکیان، ۱۱۶ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهول لیکل شوي وو، چې دوا پر و پوهولو بېلې - بېلې بڼې درلودې او دیوه شاعر نه منکار نه کېدل، خو کله مې چې د خواجه محمد بنګښ له دیوان سره تماس کړل نو هلته ومو موندل شول. اوس چې دا موضوع را اېر سېره کېږي نو فکر کوم چې دا خاص پوهول شعرونه دي چې په لنډه بحر کې ویل شوي دي هم دی خواجه محمد وي چې د کتاب او راغونډوونکي له خوا به د بنګښ په دیوان ور ګډ شوي دي او یا هم څرنګه چې خواجه محمد بنګښ پخپله د تصوف او سلوک د لارې لاروی و، نو ښایي چې دی به د بایزید پیر روښان د کورنۍ مرید و، دا خبره په دې هم پیاوړې کېږي چې بنګښ د بایزید روښان مخلصانو او خصوصاً ده دا یو بیت خو دا اټکل لا پسې پیاوړی کوي:

پیر روښان د میان علی د میان پنجوشه

هسې پوره ته پسې تللی دا زغم دی (۱)

او هم خواجه محمد بنګښ د حالنامې د راغونډوونکي معاصر او د اورنګ زیب په وخت کې لا ژوندی وو.

کریمداد (۹)

کریمداد د روښاني کورنۍ یا روښاني لارې یو تکړه غړی دی چې د دیوان تر لاسه کېدلو یې له نورو کې نه راویوست، فکر کېده چې دی به د جلال الدین زوی کریمداد (چې د بایزید روښان لمسی دی) وي، خو په پارسي کلام کې یې د «بنګښ» تخلص دی -

---

(۱) د خواجه محمد بنګښ دیوان، ۱۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دی خیال ماڼۍ ورانه شوې ده (۱).

۱/۳٤- دکریمداد پښتو شعرونه:

دکریمداد روښانی دپښتو شعرونو نیمګړی دیوان تر لاسه شوی چې د انډیا آفس لندن په کتابتون کې ساتل کېږي، له دې دیوانه دپښتو پښتو اکیډمۍ نقل اخیستی او خپور کړی یې دی (۲).

د دیوان ... نون پورې سېدلي او دا ښکاروي چې دده دیوان یوه برخه حتی زیاته برخه نیمه خوا شوې ده، ځکه موږ وینو چې د اکثرو شاعرانو دیوانو ... په ردیفو کې وېرې غزلې خوندي کېږي.

دکریمداد شعر خوږ او روان دی، ځای په ځای یې لکه د نورو روښانیانو غوندې دکامل پیر وجود ضروري ګڼلی او بایزید روښان یې ددین سقراط بللی دی (۳).

۲/۳۵- دکریمداد پارسي وینا:

دکریمداد دپښتو دیوان په پای کې د ده پارسي وینا هم ...

---

(۱): دکریمداد دیوان سریزه،

(۲): دا دیوان دپښتو اکیډمۍ له خوا په ۱۹۶۳ کال په سلو مخو کې چاپ شوی او په سریزه کې یې دده په ژوند او وینا عالمانه او محققانه رڼا اچول شوې ده.

(۳): دتفصیل له پاره وګورئ: دکریمداد دیوان.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلې ده او ښايي چې پارسي وينا يې هم ټوله نه وي تر لاسه شوې او له منځه تللې وي.

د کريمداد په دري شعرونو کې د ده نوم نشته بلکه د عيشي په نامه راغلي دي او هم په دې شعرونو کې ځان عيشي بنګښی بولي خو څرګنده نه ده چې د دې ديوان مصحح ښاغلي خيال بخاري.

دا کلام يوازې له دې امله چې د کريمداد له ديوان سره موښتی راغلی، د ده بولي او که بل کوم دليل هم لري.

په هر حال تر اوسه دا وينا هم د ده بلله کېږي او موږ يې د کريمداد پارسي وينا بولو.

قادرداد روښاني (١٠)

قادرداد هم يو روښاني شاعر او د خوږې وينا تښتن دی، د ورکې وينا راپيدا کېدو او په چېر ادب او «ورکه خزانه» کې يې خوندي کېدلو د ادب په نړۍ وپېژانده، دی هم د روښانيانو د کورنۍ غړی او د ده کودی ؤ (١).

١/٣٦ - د قادرداد شعرونه:

د قادرداد ټوله وينا لا تر اوسه نه ده تر لاسه شوې، يوازې

(١) : وګورئ : ورکه خزانه، ٣٩٤، ٣٩٥، ٣٩٦ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتنو پاڅې یې په ورکه خزانه کې راغلی دي ، شعر یې خوږ، روان او د روښاني لارې روښانه نمونه ده او هم د ده په شعر کې د مینې سوې ترانې راغلي او پر روښاني ادب یې عشقي وینا هم ورزیاته کړې ده (۱) .

اورکزی (۱)

اورکزی هم د روښانیانو یو متأخر شاعر دی چې د دولسمې پیړۍ په دوهمه نیمایي کې یې ژوند کاوه ، د ده وینا لومړی ځل د خیبر ادب او بیا ورکې خزانې خوندي کړې ده . اورکزي یې نوم نه ښکاري ، برېښي چې دی به په قام اورکزی وُ ، معلومه نه ده چې د ده نوم به څه وُ ، په کوټه کې د ښاغلی سیال کاکړ په کور ني کتابتون کې د قابل اورکزي په نامه یو دېوان خوندي دی چې د احمد شاه بابا په وخت کې یې ژوند کاوه (۲) او له روښاني اورکزي سره یې د ژوند وخت یو د ی نو کیدای شي چې قابل اورکزی هم د اروښاني ـ

---

(۱) د ده د وینا او د ده د پېژندګلوۍ له پاره وګورئ : خیبر ادب ، مراد شینواری ، ۱۹۵۸ع کال ، له ۳۶ تر ۴۴ مخ پورې ، ورکه خزانه لومړی ټوک ، ۱۹۹۴ع ، له ۲۰۹ تر ۲۲۲ او ۳۹۴-۳۹۵-۳۹۶ مخونه .

(۲) : دا خبره ښاغلی سیال کاکړ راته کړې ده .

(c) ketabton.com: The Digital Library

اورکزی وي ، خو بیا هم دا خبره هله سپینیدی شي چې د قابل اورکزي دیوان ولوستل شي.

۱/۳۷ - داورکزی شعرونه :

اورکزی د دیوان خاوند ښکاري ، خوان عشقي شعرونه لري ، خو موږ ته یې د کوټو په شمېر شعرونه لاس ته راغلي دي، زنګنا د روښانه لارې تکړه لاروی او د روښان پیر کلک علاقمند دی، وايي :

راهــد د بایزید مسکین کړه په تقوی کې مې متین کړه
دعقبی د معاش فکر، هم د ده په رهبری کړم

(۱۲) شیخ آدم روښاني

آدم د پښتو لرغوني دیوان لرونکی شاعر دی چې په یوولسمه هجري پېړۍ کې یې ژوند کړی او د اشنغر په شاوخوا کې استېدلی دی ، داو رنګ زیب د واکمنۍ په وخت کې یې ژوندکاوه اوخوا ره شعرونه یې ویلي دی.

۱/۳۸ - د آدم دیوان :

له آدم نه یو بشپړ دیوان پاتې دی چې نسخه یې ښیمکر تیاوي او لوبدنې لري ، تر لاسه شوې پاڼې یې ۱۰۸ دی او تر لاسه شوي ـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وينايې دوه نيمګړي بيتونه ته رسېږي او وايي:

د دوو بېن قلا به کړم پرې دړې وړې
برکت مې په اوان کې د کامل شسته (۱)

(۱۲) ميرخان روښاني

ميرخان هم يو لرغوني روښاني شاعر دی چې ميرزا حنان د روښاني شاعرانو په ډله کې ياد کړی دی او د دولت په ديوان کې يې يوې اوږدې قصيدې ځای نيولی دی.

۱/۳۹ - د ميرخان ديوان:

د ميرخان د ديوان يوه نسخه په تاجکستان کې له عبدالغني ميرزايف سره وه چې تر اوسه سپړله شوې او خپره له شوې نه ده (۲).

(۱) ادبي ستوري، دليکوال اثر، دوهم ټوک، ۱-۲۴ مخونه.

(۲) هند اپورتنی اثر ۲۵- ۲۸ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(٤)

روښاني د وله ليکني

روښانيانو په پښتو ادب کې داسې لاره پرانستې ده، چې حتی د دوى مخالفانو هم په دې لاره له تللو نه ډډه نشوی کولای، اخوند درويزه ځان مجبور ګڼه چې لکه د بايزيد روښان غوندې مسجع نثر وليکي او زامنو او ملګرو خپلو پخپلو ليکنو کې حتی په هغه لاره هم پل ايښى چې درويزه هغه د بايزيد روښان د کفر دليل ګڼه لکه وحدت الوجود چې د درويزه د دغو دکرېدلو په وينا کې هم په ډاګه خوله تائيد شوى او دا کار هم ثابتوي چې له روښانيانو سره د درويزه يانو مخالفت د دين او عقيدې په اساس نه بلکه د پردو او د پښتنو د ښمنۍ په لمسه وو.

له دې نه چې تېر شو د پخوانيو ويناوالو ځينې داسې وينا وې هم شته چې ظاهر خو د روښان پير او روښاني لارې يا دوى نه لري، خو د وينا الفاظ او معنی يې دا شاهدي ورکوي ـ

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې د ا وېناوال هم د روښاني روښانه لاري لاروي دي او۔
دلته دغو هم دغسې وېناوالو د وېناوو او ليکنو يادونه کيږي .
نه اتکل کوم چې د اکسان هم روښانيان وو خو څرنګه چې د وېناوو
په تړلاسه شوي نمونو کې يې صراحت نشته نو ځکه پر يکړې
حکم نه پرې کوم او د اوږدو او پلټنو څېړنو په هيله يې ددې
ليکنې په لمنه کې لېږد ياد و انځارم .

اخوند ميا داد (۱)

اخوند ميا داد د پښتو صوفي شاعر دی چې د اټکل له مخې يې
په يوولسمه پېړۍ کې ژوند کاوه ، مونږ په روښاني
شجره کې د بايزيد روښان يوولسمی چې د جلال الدين نوی دی،
د ميا داد په نامه پېژنو او هم د روښان په پلار نۍ شجره کې ددده
يو د تره کړوسی هم ميا داد نومېږي .

۱/۴۰ ـ د ميا داد شعرونه :

د ميا داد يو څه شعر چې د عبدالغنی کاسي له جونګ نه
زمالاس ته راغلی دی روښاني جوله لري او دخاصی صوفيانه
حلقې (چې مخکې ياده شوه) سره اړه لري ، همدارنګه د ده څو
شعرونه د ملا ښايسته خان په جونګ کې هم شته (چې ما په
ادبی ستوري کې خوندي کړي دي) قاضي عبدالحليم اثر د ـــ

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شيخ رحمکار کاکا صاحب خليفه ګڼلی او د اتمانزو يې سنبو دلی دی، د ده د ژوند زمانه يې له ۱۱۰۰ هق کال نه را او روسته اټکل کړې ده (۱) نه له دې کبله چې د ده يوه لاسه شوی شعر د خاصې صوفيانه خلقې سره اړه لري اټکل کوم چې اخوند مياداد په روښانی شاعرۍ، د ده د ديوان يوه نسخه په کوټه کې د ښاغلی سيال کاکړ په کتابتون کې خوندي ده (۲) نوکله چې دا نسخه وڅېړل شي امکان شته چې داسې ټکي تر لاسه شي چې د ده په روحانيت سربېره د ده روښانيت هم تر ې تر کوتو شي.

(۲) شيخ فريد

شيخ فريد هم لرغونی شاعر دی او د ويناګانې نمونې يې تر اوسه پاتې دي.

۱/٤۱ - د شيخ فريد شعرونه:

د ده يو شعر ښاغلی اش په خېل تېر هېر شاعران کې خوندي کړی او له يوه هغه جونګ نه يې چې په قصور کې ليکلی شوی، را اخيستی دی.

څرنګه چې له يوې خوا په تېر هېر شاعران کې (۳) د ده

(۱): تېر هېر شاعران، اش، له ۲۹ مخ نه وروسته.

(۲): دا خبره سيال کاکړ راته کړې ده.

(۳): تېر هېر شاعران، ۲۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلي شعر د روښاني صوفيانه حلقې د شعرونو په چوکاټ کې ويل شوي او له بلې خوا په روښانيان د مغلو تاريکيان (۱) کې د شيخ فريد په نامه يو سړی د ميا روښان له مريدانو څخه ګڼل شوی دی څکه اټکل کېږي چې دا شاعر به هم روښاني او د روښانيت د روښانه لارې لاروی وي.

(۳) اخوند مصري

۱/۴۲ - د اخوند مصري شعرونه:

د عبدالغني کاسي په جونګ کې د اخوند مصري يو شعر خوندي دی چې د روښاني خاصې صوفيانه شاعرۍ (د شعرونو) په چوکاټ کې ويل شوی او ما په ادبي ستوري (۲) کې خوندي کړی دی، د دې دا روښاني دوله شعر هم ښيي چې اخوند مصري به هم روښاني شاعر و.

(٤) آدين

۱/۴۳ - د آدين شعرونه:

د حاسي په جونګ کې د آدين په نامه هم د خاصې صوفيانه -

---

(۱): د روښانيان د مغلو تاريکيان ۱۵۳ مخ (۲): ادبي ستوري، ۱۲ - ۱۳ مخونه.

حلقې یو شعر شته چې ما په ادبي ستوري کې خوندي کړی دی(۱)
فکر کېږي چې دا شاعر به هم د روښان د لارې تلونکی وي .

آزاد (۵)

۱/۴۴ - د آزاد شعرونه :

د آزاد يو شعر چې د صوفيانه حلقې د شعرونو په خاص چوکاټ کې ويل شوی د کاسي په جونګ کې خوندي دی او ما ترې راخيستی(۲)، د شعر بڼه او د فکر د ولې دواړه د دې احتمال لاره هواروي چې آزاد دې روښاني شاعر وي.

سعيد (٦)

۱/۴۵ - د سعيد شعرونه :

دولت روښاني شاعر په يو بيت کې د ارزاني، ميرزا، او مخلص روښاني شاعرانو له نوم نه وروسته د احمد او سعيد نومونه هم راوړي :

---

(۱) : وګوره : ادبي ستوري، ۱۵ مخ .

(۲) : همدا اثر، ۱۷ مخ .

(c) ketabton.com: The Digital Library

او ارزاني ، ميرزا ، مخلص ، احمد ، سعيد دي (۱)
او د ا بنيي چې احمد او سعيد هم روښاني شاعران وو ، خو وينا يې چېرې نه وه ، د کاسي په جونګ کې د سعيد په نامه يو تصوفي شعر خوندي دی چې ما په ادبي ستوري کې د سعيد خليل په شعرو کې راوړی دی (۲) ، خو دده د شعر جوله او د دولت شاعر دا پوړتنی بيت د دې اټکل ځای پيدا کوي چې دا شعر د ې د هغه دې سعيد وي او نه د پيښکر و سندو تر پيدا کېدو پورې په دې باب پريکړې حکم نه کوم .

(۷) احمد

۱/٤٦ - د احمد شعرونه :

د دولت په پوړتني بيت کې د احمد نوم همشته ، چې سنايي دا به هم روښاني شاعر وي ، د وينا پته يې چېر ته نه وه ، خو د کاسي په جونګ کې د احمد په نامه يو شعر خوندي دی او له بخه نه يې سکاري چې دا شعر به د روښاني -

---

(۱) : وګورئ : د دولت لواني ديوان .

(۲) : وګورئ : ادبي ستوري ، ۴۲ - ۴۳ مخونه .

(c) ketabton.com: The Digital Library

فکري مکتب او د همدې احمد شاعر وي، د دې شعر لومړي بیت دا سې دی:

جنت یې روغ کړ په زړګونه   چې پکې ناستې د جنتجونه

په هرحال د دې کسانو په باب پرېکړې حکم نه کوم، د دوی وینا وې روښانې دوله او دوی روښان دوله وینا وال بولم او باوري یم چې د پښتو ادب د مینانو راتلونکې ادبي هڅې او څېړنې به دا موضوع ښه روښانه کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې رسالې اخځلیک

۱ - خیر البیان د بایزید روښان، عکسي چاپ، کابل، د کابل پوهنتون
د ادبیاتو پوهنځی، ۱۳۵۳ ش

۲ - خیر البیان، د بایزید انصاري، د پښتو اکیډمۍ خپرونه،
د حافظ عبدالقدوس قاسمي په سریزه، ۱۹٦٤ ع.

۳ - د دولت دیوان، د استاد رشاد په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه ۱۳۵۲ ش

٤ - د وو اصل روښاني څو شعرونه، د پوهاند عبدالشکور رشاد
په سریزه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ ش.

۵ - د روښانیانو یوه بې نومه قلمي مجموعه، د مرحوم دوست محمد بریڅ
د کتابخانې، اوس د پښتو ټولنې د کتابتون.

٦ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني کاسي لاس کښلی مخزن، د لیکوونکي د کتابخانې.

۷ - په ۱۱۴۲ کال کې د عبدالغني لاس کښلی (بیانات افغاني) «دوه ټوکه»
د لیکوونکي د کتابخانې.

۸ - مخزن، د پښتو اکیډمۍ خپرونه، د کاکاخیل په سریزه، ۱۹٦۹ ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹ – دارزاني د قلمي ديوان يو نقل، د بېنوا د كتابخانې، ۲۱۸ مخه.

۱۰ – دارزاني د نثر نقل، د استاد حبيبي د كتابتون.

۱۱ – ديوان ميرزا هد افغاني په ۱۳۳۴ هـ ق كال كې د كندهاري تاجرانو

له خوا، د لاهور چاپ.

۱۲ – د ميرن اخان د ديوان يوه نيمگړې قلمي نسخه، د ليكونكي كتابتون.

۱۳ – د ميرزا خان انصاري ديوان، د همېش خليل چاپ، ۱۹۵۹ ع.

۱۴ – ديوان كريمداد، د پښتو اكېډمۍ خپرونه، د خيال بخاري په سريزه ۱۹۶۴ ع.

۱۵ – تذكرة الابرار والاشرار، د اخوند درويزه، د نشر و اشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۶۰ ع.

۱۶ – ديوان خواجه محمد بنگښ، د پښتو اكېډمۍ چاپ.

۱۷ – د ملا ښايسته خان قلمي جونگ، د ليكونكي كتابتون.

۱۸ – صراط التوحيد، د ادارهٔ اشاعت سرحد خپرونه، ۱۹۵۲ ع.

۱۹ – د پښتو يوه بې نومه قلمي مجموعه، د اطلاعاتو او كلتور

د وزارت د خطي كتابتون.

۲۰ – د روسي پوهن انتخابات، د ميرزا د شرقي برخه، ۱۸۴۷ ع.

۲۱ – د پښتو ادبياتو تاريخ، د وهمه ټوك، د استاد حبيبي، ۱۳۴۲ ش كال.

۲۲ – د روښانيانو ملي نهضت، د اسلانوف، د ښاغلي محمد اكبر معتمد

ژباړه، د پښتو ټولنې خپرونه، ۱۳۵۳ هـ ش.

۲۳ – د پښتو شعر بې زده كړې لارې، پښتو اكېډمي.

۲۴ – د پښتو ادبياتو تاريخ، ښاغلي رښتين، د ادبياتو پوهنځي گستنري چاپ.

۲۵ – تاريخ مختصر افغانستان، استاد حبيبي، دوهم ټوك، ۱۳۴۹ هـ ش.

۲۶ – روښانيان د مغلو تاريكيان، عبدالاكبر خان اكبر، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۷ - روحاني رابطه اوروحاني تړون، قاضي عبدالحليم اثر، پېښور، ۱۹۶۵ ع.

۲۸ - پښتانه د تاريخ په رڼاکې، سيدبهادرشاه ظفر کاکاخيل، پېښور.

۲۹ - افغانستان دتاريخ په مسيرکې، ميرغلام محمدغبار، ۱۳۴۶، کابل چاپ.

۳۰ - د پښتو ادب تاريخ، بناغلي ښتين، کابل، ۱۳۲۵ ش.

۳۱ - ورکه خزانه، همېش خليل، دوهم ټوک، ۱۹۶۰ ع، پېښور.

۳۲ - ورکه خزانه، همېش خليل، لومړی ټوک، ۱۹۶۰، پېښور.

۳۳ - تېرهېر شاعران، قاضي عبدالحليم اثر، ۱۹۶۳ ع پېښور.

۳۴ - د خيبرادب، مراد شينواري، پېښور، ۱۹۵۷ ع.

۳۵ - پښتانه شعراء، لومړی ټوک، استاد حبيبي، ۱۳۲۰ ش، کابل.

۳۶ - ادبي ستوري، حبيب الله رفيع، پښتو ټولنه، ۱۳۵۲ ش، کابل.

۳۷ - د پښتو ښځو اديبانو تذکره، حبيب الله رفيع، تاريخ ټولنه، ۱۳۵۰ ش کابل.

۳۸ - کابل مجله، د ۱۳۴۳ ش کال، لومړۍ گڼه، د ښاغلي ښتين مقاله.

۳۹ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکېډمي، لومړی کال، څلورمه گڼه
د حافظ عبدالقدوس قاسمي مقاله.

۴۰ - پښتو مجله، د پېښور پښتو اکېډمي، ۲ کال، څلورمه گڼه، د
ډاکټر محمد شفيع لاهوري د مقالې: (بايزيد انصاري) پښتو ژباړه،
(د مولانا عبدالقدوس په وسيله).

۴۱ - آريانا مجله، ۲۸ کال، ۶ گڼه، دارواښاد دوست محمد برېښ -
ته روښان د مکتب ديوه نابېژندلي کتاب، ترسرليک لاندې مقاله.

۴۲ - کتاب مجله، لومړی کال، لومړۍ گڼه، د ليکوال «د پښتو يوه -
بې نومه قلمي مجموعه» مقاله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

٤٣ - هېواد، ۱۳٤٦ کال، نمرې، د ښاغلي رښتين د قاموسي نسخې
د پېژندګلوۍ مقاله.

٤٤ - د برېتانيا د کتابتون د پښتو خطي نسخو کتلاګ، لندن، ۱۹٦٥ع.

٤٥ - د ارواښاد استاد پوهاند عبدالحی حبيبي ياد داشتونه.

٤٦ - د پياوړي فولکلوريست او په پښتو مين ليکوال ښاغلي ولي محمد
سيال کاکړ ياد داشتونه.

٤٧ - د ښاغلي زلمي هېوادمل ياد داشتونه.

٤٨ - دهند د کتابخانو پښتو خطي نسخې، زلمي هېوادمل، ۱۳٦۳ش.

٤٩ - ادبي ستوري، دوهم ټوک، ۱۳۵۹ش، کابل.

۵۰ - خيرالبيان، د حبيب الله رفيع په سريزه، د قاسم بنو چاپ،
۱۹۸۵ع، پېښور.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library